

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

SAYI : 4

İstanbul — 1986

HADİS USÛLÜ KİTAPLARINDA «İHTİLÂFU'L-HADİS»

Y. Doç. Dr. İsmail L. ÇAKAN

İslâm teşriinde ve din ilimleri arasında müsternâ bir yeri ve önemi bulunan «Hadis», Hz. Peygamberin vefatı ile başlayan siyâ-sî ayrılıklardan itikâdi ihtilâflara kadar hemen her clayda, hemen her grubun Kur'an'dan sonraki başlıca dayanağı olagelmıştır.

İslâm toplumunca kitap ve sünnetin desteğinden mahrum hiç bir fikrin veya grubun gelişme şansının olmayışı, fırkaları giderek bazı tasarruflarla (eksiltmeler, ilâveler, uydurmalar) hadisin yüksek yaptırım gücünden yararlanmaya yöneltti. Bu yöneliş, çeşitli bahanelerle hadis'e yapılan itirazları da beraberinde getirdi. Hadisler arasında çelişkiler bulunduğu iddiaları bu itirazlar cümlesindedir.

Pek tabii olarak, hadis'e yönelik bu olumsuz tutumlar, hadisi koruma ve savunma çalışmalarının başlatılmasına, hadis çevresinde muhtelif bilim dallarının geliştirilmesine vesile oldu. Hicri III. asrın başlarında, hakkında müstakil eserler yazılmış hadis ilimlerinden biri de «İhtilâfu'l-hadis» veya «Te'vilu muhtelifi'l-hadis» tir.

İhtilâfu'l-hadis, eş değerdeki makbul (sahih-hasen) iki hadisin aynı konuda birbirine zıt hükümler taşıması şeklinde tanımlanabilir. Bu durumun gerçekte değil, ancak görünürde olabileceği, konuya ait çalışmaların temel hareket noktasıdır.

İhtilâfu'l-hadis tâbiri her ne kadar özellikle iki hadis arasındaki ihtilâfı, zıddiyeti ya da teâruzu ifâde ediyorsa da hadisin kitapla, akılla tabii gerçeklerle, icma' ve kıyasla (görünürde) ihti-

lâfını da kapsamaktadır¹. Hatta bir hadisin başının sonuna ya da bir bölümünün bir başka bölümüne muhâlif olabileceği ve bunun da İhtilâfu'l-hadis kavramı içinde değerlendirileceği kabul edilmektedir. Teâruz, tekâbul ve tenâkuz terimleriyle ifâdelendirilen ihtilâf bazan da bir grub hadis ile bir başka hadis arasında görülebilmektedir.

Bu tür hadisler ileri sürülerek hadis ve hadisçiler ve dolayısıyla İslâm aleyhinde yürütülmek istenen eski ve yeni tenkidleri cevaplandırmayı ve çelişkili gözükten hadislere çözüm getirmeyi ve bu yolla sünnete hizmet etmeyi gâye edinmiş olan bilim dalı «İhtilâfu'l-hadis»tir.

Çevresinde cem ve te'lif, te'vil, tahsis, takyîd, tercih, takviye, nesh ve tevakkuf gibi muhtelif hükümlere delâlet eden ve çeşitli usulleri gerektiren bir çok terim ve problemi toplamış bulunan bu bilim dalının, hadis usûlü kitaplarında aldığı yeri tarihî seyri içinde tesbit etmek, herhalde onun tanınması bakımından faydalı olacaktır. Hiç şüphesiz böyle bir çalışmanın pratik faydası kadar, bilimsel ve metodik faydası da söz konusudur. Zira, islâmî ilimlerde belli mesele ya da problemler üzerinde araştırma yapacak olanların, herhalde ilk yapacakları iş, araştırma konularının kaynaklardaki durumunu ve boyutlarını tesbit etmek olacaktır. Bu makale böyle bir ön tesbit çalışmasının ürünüdür. Başkaca bir iddia ve mahiyete sahip değildir.

Makalenin ikinci bölümünde Türkçe Hadis Neşriyatında İhtilâfu'l-hadis'in aldığı yer incelenmiştir. Aslında bu kısım, birinci bölümdeki Arapça Hadis Usulü kitaplarındaki durumdan daha önce tesbit edilmiştir. Zira önce meseleyi, Türkçedeki kaynaklardan tetkik ve tesbit etmek, belli bir berraklığa kavuştuktan sonra, onu esas kaynaklarından takip etmek daha net neticeler almak bakımından faydalı olacaktır. Master ve doktora tezi hazırlayacak olan araştırmacılar böyle bir yolla konularını incelemeye başlarsa büyük ölçüde kolaylık sağlamış olacaklardır.

1 Misâileri için bk. İbn Kuteybe, Te'vil, s. 87-350; Çakan, Hadislerde Görülen İhtilâflar, s. 148-162.

I. ARAPÇA HADİS USÛLÜ KİTAPLARINDA «İHTİLAFU'L-HADİS»

Hadisler arasında görülen çelişki demek olan «ihtilâfu'l-hadis» probleminin gelişmesini takip edebilmek için hadis usûlü kaynakları, İbn Hacer el-Askalânî (852/1443)'nin «Nüzhetu'n-nazar fi tavzihi Nuhbeti'l-fiker'in mukaddimesinde verdiği liste ve değerlendirme esas alınarak takip edilecektir. Ancak İbn Hacer'in listesinde yer aldığı halde elimizde bulunmayan Ebû Nuaym'ın eseri hakkında bir şey söylemek imkânımız yoktur. Ayrıca el-Meyancî'nin risâlesi de konumuz açısından önem arzetmemektedir. Bu arada, aslında bir fıkıh usûlü kitabı olmasına rağmen, hadis'e ait verdiği bilgiler yüzünden Şâfiî'nin Risâle'sine hiç değilse, işâret etmemiz yerinde olacaktır. Çünkü Şâfiî, Risâle'de hadise tahsis ettiği «bölümlerde, mütenâkız hadislerin birbiriyle te'lif edilebilmelerini mümkün kılacak usûlün ana hatlarını izah etmektedir.»¹

A. el-MUHADDİSU'L-FÂSİL BEYNE'R-RÂVİ VE'L-VÂİ

el-Kadı Ebû Muhammed er-Râmehurmuzî (360/970)² tarafından kaleme alınmış olan bu ilk hadis usûlü kitabı —çok şükür— müteaddit yazmalarıyla bize kadar ulaşabilmiştir. İki yazması da İstanbul'da³ bulunan eser, Muhammed Accac el-Hatîb tarafından tahkikli olarak neşredilmiştir⁴.

el-Muhaddisu'l-fâsıl, hadîs ve hadis ehli'ne dürmanlık eden hatta bunda aşırı giden grubların mevcûdiyetini bildiren satırlarla başlamasına rağmen⁵, hadîs'e ve hadisçilere itiraz ve töhmet konularının başında görülen müteâriz hadislerin rivâyeti konusuna hiç temas etmemiştir. Müellif'den bir-iki asır önce yaşamış eş-Şâfiî ve İbn Kuteybe gibi müelliflerin konuya ait müstakil eserler yazmış oldukları düşünülünce, Râmehurmuzî'nin sükut etmiş olmasını bir kaç ihtimalle izah etmek mümkündür.

1 Goldziher, *Muslim Studies*, II, 86

2 bk. ez-Zehebî, *Tezkiretu'l-huffaz*, III, 905-907

3 Köprülü ktb. 397; Şehit Ali Paşa ktb. 531

4 Beyrut, 1391/1971

5 bk. el-Muhaddisu'l-fâsıl, 159

Akla gelen ilk sebep, eserin elimizdeki yazmalarının aslını bütünüyle ihtiva etmediği ihtimalidir. Değilse, İbn Hacer'in de belirttiği gibi eserin, hadis usulü konularının tümünü konu edinmiş bir ilk eser olmasını düşünmek ve kabullenmek gerekecektir. Nitekim ismi de daha çok sened'le ilgili hususları ele alan bir kitab olduğunu ortaya koymaktadır. Oysa İhtilafu'l-hadis, hadisin mânisiyle ilgili bir problemdir⁶.

Burada hemen belirtilmesi gereken husus şudur: Râmehurmuzi'nin kitabında konumuzdan söz etmemesi, İmam Şâfi'i (204/819) ve İbn Kuteybe (276/889) den sonra müellife kadar bu konuyla kimsenin ilgilenmediğini ve konunun unutulduğunu göstermez. Nitekim konuya ait eserleriyle bilinen et-Tahavî (321/933), Ebu Zekerriyya Yahya es-Saci (280/883) ve «Rasulullah'dan sahih senedle nakledilmiş iki muteâriz hadis bilmiyorum. Kimde böyle hadisler varsa, getirsin te'lif edeyim.»⁷ sözünün sahibi İbn Huzeyme (311/923) v.b. âlimler hep bu devrede yaşamışlardır. Bu tarihî gerçek, ihtilafu'l-hadis konusunun ilk hadis usulü eserinde yer almamasına rağmen, daima gündemde kaldığının işâretidir.

B. MA'RİFETU 'ULÜMİ'L-HADİS

el-Hâkim Ebu Adillah Muhammed b. Abdillah el-Hâfız en-Neysabûri (405/1014)⁸ tarafından kaleme alınmış bulunan eser, hadis usulü kitaplarının ikincisi olarak bilinmektedir. Eser matbu'dur⁹. Hadis İlminin 52 nev'i'ni içine alan eserin, İbn Hacer «tertib ve tehzib» bakımından mükemmel sayılamıyacağını söylemektedir¹⁰. İbn Haldun ise, el-Hakim'in konuyu tehzib ettiği ve hadis ilminin güzelliklerini ortaya koyduğu görüşündedir¹¹.

el-Hâkim, 29. Nev'i olarak şu satırlara yer vermektedir: «Bu nev'i, sıhhat ve za'af bakımından eşit olmalarına rağmen, mezheb

6 İtr Menhecu'n-nakd, 332-343.

7 el-Bağdadi, el-Kifâye, 432-433.

8 Bilgi için bk. ez-Zehebî, Tezkiretu'l huffaz III, 1039

9 Medine, 1397/1977 (2. baskı)

10 Nüzhetu'n nazar, mukaddime, 2.

11 Mukaddime, trc. Z.K. Ugan, II, 476

mensuplarının biriyle amel ettikleri birbirine denk ve muâırız olan Rasulullah'ın hadisleri (sünen) nin bilinmesiyle ilgidir.»¹²

Bu başlık ve devamında misal olarak verilen hadislerde, ismi söylenmemesine rağmen «ihtilafu'l-hadis» veya «Muhtelifu'l-hadis»i anlatmaktadır. Ancak konu, hükümlerde değişikliğe ve farklılığa sebep olması açısından ele alınmış gözükmektedir.

el-Hâkim, muârazanın nasıl çözümleneceği konusunda da herhangi bir prensibe yer vermemektedir¹³. Misal olarak zikrettiği hadislerden hangisini kimin hüccet kabul ettiğini beyan etmekle yetinmektedir. Hatta bazan bu noktaya da işaret etmemektedir¹⁴.

30. nev'i olarak, hiçbir şekilde muâırız bulunmayan haberler'i ele alması el-Hâkim'in, makbul hadislerin iki durum arzettiğini belirlemesi anlamına gelmektedir: muâırız olan ve olmayan makbul (sahih-hacen) hadisler... Bu ikinci kısma daha sonra m u h k e m adı verilecektir.¹⁵

el-Hâkim muâırız olmayan hadislere bir kaç misal vermektedir. O'nun misallerinden biri

لا يقبل الله صلاة بلا وضوء ولا صدقة من غول .

Allah, abdestsiz namazı ve ganimetden çalınmış malla yapılan iyiliği kabul etmez.»¹⁶

el-Hâkim bu bahsin sonunda Osman b. Saîd ed-Dârimî (280/893)nin¹⁷ bu nev'i hadislerle ilgili büyük bir kitab telif etmiş olduğunu da belirtir¹⁸. Muhtemeldir ki, el-Hâkim verdiği misalleri ed-Dârimî'nin bu bahis konusu «büyük» eserinden seçmiştir.

12 Ma'rife, 122

13 es-Sıbâi, es-Sünne ve mekânetuha, 118-119.

14 bk. el-Hâkim, Ma'rife, 127-128, 5. misal.

15 İbn Hacer, Nüzhetü'n-nazar, 15.

16 Müslim, tahare 1; Ebu Davud, tahare 31; Tirmizî, tahare 1; Nesâî, tahare 104, zekat 48; İbn Mâce, tahare 3; Dârimî, vuzu' 21; Müsned, II, 20, 39, 51, 57, 73, 74, 75.

17 Ömer b. Sa'îd b. Halid ed-Dârimî es-Sicistânî, mühaddis, hâfız ve mütekekkimdir. Müsnedü'l-kebir'i vardır. (el-A'lam, IV, 366; M. Müellifin, VI, 254)

18 Bu da göstermektedir ki hadisler arasındaki teâruz mes'alesi hadisçileri ciddi şekilde ilk devirlerden beri meşgul etmiştir.

C. el-KİFAYE Fİ 'İLMİ'Ē-RİVÂYE

Kendisinden sonraki hadisçilerin baş vurmaktan müstağni kalamadıkları, hadis'te köşebaşı şahsiyetlerden biri olan el-Hatîb el-Bağdâdî (463/1071), bu eserinde son iki babı konumuza tahsis etmiştir. «Haberlerin teâruzu ve teâruzu sahih olup olmayan haberler babı»nda, önce İbn Huzeyme (311/923)'nin «Rasulullahdan sahih senedle nakledilmiş muteâruz iki sahih hadis bilmiyorum. Kimin yanında böyle hadisler varsa, getirsin te'lif edeyim.» sözünü nakletmektedir. Daha sonra haberleri Rasulullah'dan sâdır olup olmamak açısından iki ana bölüme ayırmaktadır:

HABERLER

Rasulullah'ın söylemiş olduğu
zarûri olarak veya bir delille
bilinenler

Rasulullah'ın söylemiş oldu-
ğu bilinmeyenler

(Teâruz sahih olmaz)

Hatib, Rasulullah'ın ?söylemiş olduğu kesinlikle belli iki hadis arasında —görünürde çelişik de olsalar— gerçekte bir teâruzun bulunmasının mümkün olamayacağı belirtmektedir. Çünkü teâruz, hadislerden birinin emrettiğini ötekinin nehyetmesi demektir. Bunun ise, teklif'i hükümlüz kılacağı ya da en azından o hadislerden birinin doğru, ötekinin yalan olması sonucunu vereceğini Nebî (s.a.)'in böylesi bir durumdan uzak olduğunu bildirmektedir. Bu hususun, risalet müessesesini kabul eden herkesin ve ümmetin üzerinde ittifak ettiği bir nokta olduğunu ve Rasulullah'ın tenâkuzlardan, tutarsızlıklardan masûn bulunduğunu vurgulamaktadır.

el-Hâtîb el-Bağdâdî, daha sonra bu temel tesbitten hareketle, çelişik iki hadis'e rastlandığında yapılması gerekli işlemin, hadisleri iki ayrı zaman'a, fırkaya, iki ayrı kişiye veya iki ayrı vasf'a (duruma) hamletmek (yormak) olduğunu belirterek buna misaller vermektedir.

Haml zarureti'ni de Rasûlullah'ın, şer'i takrîr ve tebliğle ilgili bir konuda çelişkiye düşmesinin muhal olduğuna dair bilgimize dayandırmaktadır.

Bu sözlerinden Hatib'in, cem' ve te'lif işlemini haml olarak vasfettiği sonucunu çıkarmak mümkün gözükmemektedir.

Hatib daha sonra «Haberlerin tercihi babı» ile el-Kifâye'yi bitirmektedir.

Bu babta da kesin ilim ifade eden (mütevâtir) haberlerde takviye ve tercih'in söz konusu olamayacağını, çünkü ilim elde edilen yol'da bir artma ve eksiltme yapılamayacağını savunmaktadır.

Ancak böylesi bir kesin ilmi gerektiren bir yolla gelmemiş haberlerin teâruzdan dolayı cem' ve te'lifleri mümkün olmayınca takviye ve tercih'ine gidileceğini, çünkü bütün bu vasıftaki haberlerin ilim değil zann-ı gâlib ifade ettiklerini, zanların da birbirini takviye etmelerinin mümkün olduğunu ifade etmektedir. Peşinden 13 kadar tercih sebebi ve yolunu sıralamaktadır.

el-Hatib el-Bağdâdî (463/1071) ihtilafu'l-hadis veya Muhtelifu'l-hadis ıstılahlarını kullanmamaktadır. Ancak problemin temeli olan teâruz'u ve ona bağlı olarak haml, takviye ve tercih, tahkim, cem', te'lif ve tercih usûllerine temas etmektedir. Ne varki mes'eleye daha çok haberlerin kaynağı, yani Rasûlullah Efendimizin evsafı ve ondan sudûr edip etmemiş olmaları açısından yaklaşmakta, neticeleri noktasından arzettiği öneme İmam Şafi'i'den naklettiği, şer'i delillerin sıralamasıyla ilgili son bir iki paragrafta yer vermektedir¹⁹.

Hatib, teâruzun nasıl ortadan kaldırılacağı konusunda söyledikleriyle el-Hâkim'i aşmıştır. O, vak'ayı tesbitle yetinmemiş, çözüm çarelerine de işâret etmiş, böylece probleme daha bir derinlik ve açıklık getirmiştir. Ancak yine de teâruz'dan doğacak hususların çözüm yollarını tam ve sistematik olarak göstermiş değildir.

Netice olarak,

Hadis ilimlerinin hemen hemen her dalında kıymetli bir eser yazdığı bilinen Hatib'in konuyu kendisinden sonrakilere açık bir çalışma sahası olarak devrettiğini söylemek mümkün gözükmemektedir.

19 bk. el-Bağdâdî, el-Kifâye, 432-437

D. el-İLMA' Fİ MA'RİFETİ EHLİ'R-RİVÂYE VE TAKYİDİ'S-SEMA'

el-Kâdı 'İyaz İbn Musa Ebu'l-Fazl el-Yahsubî (544/1149)²⁰ tarafından kaleme alınmış olan el-İlma'da ihtilâfu'l-hadis konusu ne doğrudan ne de dolaylı olarak yer almamaktadır.

Bu durumun değerlendirmesi olarak söylenebilecek bir söz ya da belirtilecek kuvvetli bir kanaat söz konusu olamamaktadır. İbn Hacer bir çok konunun noksan olmasını, eserin «küçük» hacimli oluşuna bağlamıştır²¹. Zaten İsmi de bütün mustalahu'l-hadis'i izah için yazılmamış bir eser olduğunu belirtmektedir.

E. 'ULÜMU'L-HADİS (MUKADDİMETÜ'BNİ'S-SALAH)

İbnu's-Salâh diye meşhur Ebu Amr Osman eş-Şehrîzûrî (643/1245) tarafından Eşrefiyye Daru'l-hadis'indeki hocalık yıllarında, ders notları şeklinde kaleme alınmış bulunan «Ulumu'l-hadis» toplam 65 nev'i ihtiva etmektedir. 36. nev'i İhtilafu'l-hadis'e tahsis edilmiştir. Müellif bu nev'i, «Ma'rifetu muhtelifi'l-hadis» diye takdim etmektedir²².

Hadis ve fıkıh bilgilerini cem' etmiş bilginlerin ve ince manalara nüfuz edebilen ilim dalgıçlarının bu konuda söz söyleyebileceğini belirttikten konuya giren müellif daha sonra bu babta söyleceklerin iki kısma ayrıldığını bildirmekte ve bu kısımları şöyle özetlemektedir:

Birinci kısım: Muhtelif iki hadisin arasını cem' etmek mümkündür ve aralarındaki zıdlığı ortadan kaldıracak yönün bulunması müteazzir değildir. Bu takdirde yapılacak iş, cem' ve te'lîfe gitmek ve her iki hadisle birlikte amel etmektir.

İbnu's-Salah, bundan sonra, kendisini takib eden müelliflerin

hemen hepsinin tekrar edecekleri

لا عدوى ولا طيرة

20 bk. ez-Zehabi, Tezkiratu'l-huffaz, IV, 1304-1307.

21 İbn Hacer, Nüzhetu'n-nazar, 2.

22 Ulumu'l-hadis, s. 257-258

sirâyect ve uğursuzluk yoktur²³ hadisi ile

لا يورد مرض على صح

hasta, sıhhatli ile düşüp kalkmasın²⁴. Ve

فر من المجزوم فرارك من الاسد cüzzama yakalanmış clandan as-
landan kaçarcasına kaç²⁵ hadislerini misal vermektedir. Bu hadis-
lerin aralarını ise şöyle cem' ve telif etmektedir:

Hastalıklar haddi zatında bulaşıcı değildirler. Ancak Allah Teâlâ, hastaların sağlıklılarla düşüp kalkmasını, hastalıkların bulaşmasına sebep kılmıştır. Buna rağmen öteki sebeplerde olduğu gibi bu konuda da bazan sebebe aykırı olarak bulaşma ve hastalık vaki' olabilir. Birinci hadiste, cahiliyye arablarının, hastalığın tabiatında bulaşma özelliğinin bulunduğu şeklindeki inançları nefyedilmektedir. Bunun için Resûlullah (s.a.v.) «Peki ilk hastaya kim bulaştırdı?» buyurmuştur. İkinci hadiste ise, düşüp-kalkmayı, Allah'ın bulaşmaya sebep kıldığını bildirmiş ve Allah'ın dilemesi ile, hastayla düşüp kalkmaktan doğacak hastalanma tehlikesinden sakındırmıştır. Hadiste bu tür misallerin çok olduğunu da belirten müellif, «ehliyetinin yetersizliği sebebiyle, zikredilmesi daha gerekli olanları bir tarafa bırakarak daha az önemli olanları kitabına almıştır» diye İbn Kuteybe (276/889) yi tenkit eder. Eu tenkid, İbn Kuteybe'ye yöneltmiş ilk ve ciddi tenkittir. Daha sonraki müellifler İbnu's-Salah'ın bu sözlerini tekrar etmekten kendilerini alamıyacaktırlar.

İbnu's-Salah daha sonra İbn Huzeyme (311/923)'nin meşhur sözüne yer vermektedir.

İkinci kısım: Aralarını bulmak mümkün olmayacak şekilde iki hadisin birbiriyle çatışmasıdır ki bu da iki kısımdır:

Eiri; hadislerden birinin nasih ötekinin mensuh olduğunun

23 Buhâri, buyu' 36, tıbb 19, 25, 43-45, 54; Müslim, selâm 102 109, 111, 114, 116; Ebu Davud, tıb 24; Tirmizi, siyer 46, kader 9; İbn Mâce, mukaddime 10, tıb 43; Muvatta', ayn 18; Ah. b. Hanbel, I, 174, 180, 269, 328, 440, II, 24, 153, 507, III, 130, 154, 278, 293, 312, 349, 382, 450.

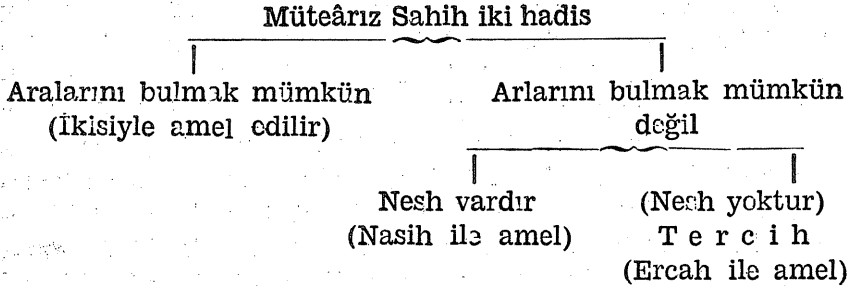
24 Buhâri, tıb 53, 54; Müslim, selâm, 104, 105; İbn Mâce, tıb 24, 43; Ah. b. Hanbel, II, 406, 434.

25 Buhâri, merda 19; Ah. b. Hanbel, II, 443.

ortaya çıkması.. Bu halde nâsîh ile amel edilir, mensuh terkolunur.

İkincisi; hangisinin nâsîh hangisinin mensûh olduğuna dair bir delilin ortaya konamaması halidir. Bu takdirde, râvî adedinin çokluğu veya sıfatlarının farklılığı gibi 50 yi aşkın tercih yollarından —ki yeri burası değildir—²⁶ biri ile tercih'e gidilir ve ercah ve esbet olanla amel edilir.

İbnu's-Salah'ın verdiği bu bilgileri —onun meseleye bakışı olarak— şöylece şematize edebiliriz:

Nesh ve tercih'i daha sonra, teâruz probleminden ayrı imiş gibi mutelaa edecekler karşısında İbn'us-Salah'ın onları Teâruz'un çözüm yolları olarak ele almış olması dikkat çekici ve isabetli bir değerlendirme olarak gözükmektedir.

F. ULUMU'L-HADİS'İ ESAS ALAN HADİS USÛLÜ KİTABLARI

İbnu's-Salah (643/1245)dan sonraki hadis usûlü çalışmaları genellikle İbnu's-Salah'ın 'Ulûmu'l-hadis'ine dayandırılmıştır. Manzum ve mensur olarak yapılan ihtisar çalışmaları uzun yıllar İslâm dünyasının çeşitli ilim muhitlerinde itibar görmüş, okutulmuş ve şerhler yazılmıştır. Biz bu çalışmaların mahsülü olan bü-

26 Tercih yollarıyla ilgili bir açıklama «Ulumu'l-hadis»te bulunmamaktadır. Ancak nasih-mensuh ile ilgili bir nevi yer almaktadır. (bk. Ulumu'l-hadis, 249)

tün eserleri ele alacak değiliz. Ancak hadis usûlü sahasında önemle üzerinde durulmuş ve halen durulmakta olan bir kaç taneşinden söz edecek ve bu eserlerde ihtilafu'l-hadis'e ayrılan yeri tesbitle yetineceğiz.

1) et-Takrib ve't-teysir

Nevevî (676/1277)'ye ait olan bu eserde —aslı Ulumu'l-hadis'e ittibaen— 36. nev'i olarak «Muhtelifu'l-Hadis ve hükmünün bilinmesi» yer almaktadır²⁷.

Hadis usûlünün meşguliyet sahalalarının en önemlilerinden ve her ilm dalı ile meşgul ulemanın bilmesi zarûri bir nev'i olduğunu belirttikten sonra «Muhtelifu'l-hadis, zahiren manada birbirine zıd iki hadisın rivâyet edilmiş olmasıdır ki ya araları bulunur veya ikisinden biri tercih olunur» diye tarifini yapan Müellif, konuya ait eser yazmış ulemaya ve eserlerine —İbnu's-Salah'ın tenkitleri istikâmetinde— işâret etmektedir. Muhtelif hadisleri cem'i mümkün, cem'i ğayr-i mümkün kısımlarına ayıran en-Nevevî, hal çaresi olarak da cem', nesh ve tercih'in bulunduğunu belirtmektedir. Ancak herhangi bir misal vermemektedir.

2. İhtisaru Ulumi'l-hadis

İbn Kesir (774/1372) tarafından yapılmış bulunan bu muhtasarda da 36. nev'i «Muhtelifu'l-hadis'in bilinmesi» başlığını taşımaktadır²⁸.

İbn Kesir, İmam Şafii'nin «el-Ümm»ünde bir cilde yaklaşan uzunca bir fasl'da konuyu işlediğini; İbn Kuteybe'nin bir ciltlik bir esere sahip olduğunu belirttikten sonra hadisler arasındaki teâruz'u, nasih-mensuh gibi herhangi bir şekilde cem'i mümkün olmayan ve cem'i mümkün olduğu halde bazı müctehidlere telif yönü gizli kalan hadis diye iki gruba ayırmaktadır. Bu son kısımda tercih yönlerinden biri belirinceye kadar tevakkufun gerekeceğini, ya ikisinden biriyle ve bir zaman biri bir başka zaman da

27 en-Nevevî, et-Takrib, 43

28 A.M. Şakir, el-Baisu'l-hasis şerhu İhtisârü Ulumi'l-hadis, Kahire, (tarihsiz)

29 bk. el-Baisu'l-hasis, 174.

Muârizı olan hadisleri de

- a. Muârizı makbul
- b. Muârizı ğayr-i makbul

olmak üzere iki ayrı durumda mütalâa etmektedir. Ğayr-i makbul olan muâriz hadisın varlığı ile yokluğunu eşit kabul eden müellif, böylesi bir muâriz muhatab olan hadisleri de kendisiyle amel olunan makbul (Muhkem) hadisler gurubuna dahil etmektedir.

Muâriz hadisın de makbul olması şıkında yine iki ayrı durum söz konusudur:

1. Aralarını cem' mümkündür —ki buna muhtelifu'l-hadis denir—.
2. Aralarını cem' mümkün olmaz.

Birinci şıkka dair İbnu's-Salah'ın verdiği —hastalıkla ilgili— hadisleri misal olarak zikrettikten sonra İmam Şafi'i, İbn Kuteybe, et-Tahavî (321/933) ve başkalarının bu konuda eser yazdıklarını belirtir.

İkinci şıkta ise yapılacak işin, nesh'i araştırmak, mümkün olmazsa tercih'e yol aramak olduğunu, bu da mümkün olmazsa artık yapacak bir şeyin kalmadığını belirtmektedir.

En sonunda da teâruz halinin şu sıra ile izâlesine çalışılacağını açıklar: Mümkünse cem'; değilse, nesh; bilinmezse, tercih; mümkün olmazsa, tevakkuf... Ayrıca tevakkuf tâbirinin tesâkut tabirinden daha mülâyim ve yerinde olduğunu da belirtmektedir³³.

İbn Hacer'in konuya bakışını şöylece şekillendirmek mümkündür:

33 Şerhu Nuhbeti'l-fiker, 15-16.

Makbûl Hadis

Kondisiyle amel edilir.
Muârizı yoktur.

Kendisiyle amel edilmez.
Muârizı vardır.

MUHKEM

Muârizı makbul
bir hadistir.

Muarızı ğayr-i makbul
bir hadistir.
(tesiri olmaz.)

Cem' ve Te'lifi
mümkündür.

Cem' ve Te'lifi
mümkün değildir.

(Muhtelefu'l-hadis)

Nesh
(Nasih ile
amel edilir.)

Tercih
(Râcih ile
amel edilir.)

Tevakkuf
(Hiç biriyle amel
edilmez.)

Görüldüğü gibi İbn Hacer, konuya oldukça derinlik kazandırmış ve kendisinden önceki müelliflerin söylediklerini —geliştirilmiş şekliyle— belli bir mantıkî sıraya koymuştur. Ancak Muhtelefu'l-hadis'e cem' ve te'lif edilebilir hadisleri konu olarak tayin etmesi; nesh, tercih ve tevakkufu ayrı ayrı birer ilim dalı olarak değerlendirmesi neticesini düşündürmektedir. Oysa çağdaşı öteki hadis usülcüleri bu tahsisi yapmazlar. Kanaatımızca bu tahsis, MUHTELEFU'L-HADİS şeklinde hadiseye bakışa daha uygun düşmektedir. Çünkü bu tarz isimlendirme teâruzun mutlak manada zahiri olduğu nokta-i nazarını tam ifade etmektedir.

G) Tedribu'r-Râvî Fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî

Hadis ilimlerinin hemen her dalında eser vermiş Celaleddin Abdurrâhman b. Ebî Bekr es-Suyûtî (911/1505) tarafından, Nevevî'nin Takrîb'ine şerh olarak kaleme alınmış olan bu meşhur eserde İhtilafu'l-hadis konusu, özellikle misal olarak verilen

(لا عدوى) ve (فر من الجزوم) hadislerinin cem' yön-

leri ve tercih sebeplerinin 7 ana grupta toplanması gibi ek bilgilere kavuşturulmuş bulunmaktadır.

Suyûtî, İbn Cerir et-Taberî (310/922)nin de muhtelifu'l-hadis ile ilgili eser yazdığını bildirir³⁴.

Suyutî, cem' ve te'life misal olarak ahkâm hadisleri'nden, «su iki kulle'ye ulaşınca pislik tutmaz.»³⁵ hadisi ile «Allah suyu temiz olarak yaratmıştır, binaenaleyh, tadı, rengi veya kokusundan birini değiştirmeyen hiç bir şey onu kirletmez.»³⁶ hadislerini zikretmekte ve «birinci hadisin zahirine göre, rengi, kokusu veya tadı değişsin veya değişmesin iki kulle miktarı su temizdir; ikincisinin zahirine göre ise, bu üç hasletinden biri değişmemiş olan suyun —iki kulleden az olsun çok olsun— temiz olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre bunlardan her biri ötekinin umumunu tahsis etmiştir.» (Yani iki kulle miktarı su, rengi, kokusu veya tadından biri değişmedikçe temizdir, pislik tutmaz.. demektir.)

Ahkâm hadisleri dışında kalan hadislere misal olarak da

(فر من الحزيم) ve (لا عدوى) hadislerini vermekte ve bunların cem'i konusunda 4 ayrı yoruma işâret etmekte ve sonunda da «daha başka yorumların bulunduğu»nu da söylemektedir.³⁷

Daha sonra Suyutî, 7 gurub tercih sebeplerine temas etmektedir³⁸.

Suyutî açıklamalarını Fevâid bölümüyle bitirmektedir. Bu bölümde 4 faideye dikkat çekmektedir:

1. Bir kısım alim'ler, deliller arasında beyyinelerle kıyas ederek tercih yapmayı men etmiş, «iki delil teâruz etti mi tahyir-muhayyerlik veya vakf (tevakkuf) lâzım gelir» demiştir. Buna, İmam Mâlik'in, beyyinenin beyyineye tercih edilebileceği görüşünde olduğuyla cevap verilir. Bunu vârid görmeyenler; «beyyine teabbu-

34 Tedrib, II, 196. (Ancak İbn Cerir'in bu eserine rastlanamamıştır).

35 Ebu Davud, tahare 33; Tirmizi, tahare 50; Nesâî, tahare 43. miyah 3; İbn Mâce, tahare 75; Dârimî, vuzu' 55; Ah. b. Hanbel, II, 23, 27, 107.

36 Ebu Davud, tahare 34; Tirmizî, tahare 49; Nesâî, miyah 1, 2; İbn Mâce, tahare 76; Ah. b. Hanbel, I, 235, 284, 308, III, 16, 31, 86, VI, 172, 330.

37 Tedrib, II, 198.

38 a.g.e.

di tevkiyat'a dayanmaktadır, burdan ötürü, ancak şehâdet lafzı ile kabul edilebilmektedir» derler.

2. İki hadisten birini tercih için sebep bulunamazsa, bir tercih sebebi zuhur edinceye kadar tevakkuf edilir.

3. İki haber arasında teâruz, olsa olsa müctehidin zannına göre seneddeki bir kopukluk (halel)den ileri gelebilir, yoksa; gerçekte teâruz diye bir şey söz konusu olamaz.

4. Muârazadan salim olan MUHKEM'dir. Hâk'm Ma'rifetu ülumu'l-hadis'inde, Şeyhu'l-islâm (İbn Hacer) de Nuhbetu'l-fiker'de bunu belirtmişlerdir. Hâkim, muhkem'e misaller de vermişler³⁹.

II. Kava'idu't-Tahdis Min Fünûni Mustalah'l-Hadis

es-Seyyid Cemâleddin el-Kasımî (1332/1914) tarafından kaleme alınmış bulunan eser, son çağda yazılmış muteber bir hadis usûlü kitabı olarak hüsn-i kabûl görmüştür.

el-Kâsımî, kitabında değişik bir usul takib etmiştir. Konumuza dair 18 ara başlığından hemen sonra «Muhtelifu'l-hadis hakkında İmam Şâfiî'nin kâideleri» kısmında «Sabah namazını alaca karanlıkta veya ortalık iyice aydınlanınca mı kılmak gerektiği konusu»nu misal vererek Şâfiî'nin ihtilafu'l-hadis meselesindeki görüşlerini yansıtmaya çalışmakta, başkaca bir açıklama yapmaktadır.

Daha sonra Tercih konusuna geçmekte ve vücûhu't-tercihi, isnad itibariyle 18, metn itibariyle 7, medlûl itibariyle 4 haricî sebepler itibariyle 7 olmak üzere 4 ana bölümde, toplam 36 vecih olarak özetlemektedir.

Tercih'den sonra nasih ve mensuh'a yarım sayfalık bir yer ayırmakta; nesh'i İbn Hacer'in tarifiyle⁴⁰ tanıttıktan sonra, nehi tanıma yollarıyla konuyu bitirmektedir.

39 Misaller için bk. el-Hâkim, Ma'rife, 129-130; es-Suyuti, Tedrîb, II, 203

40 İbn Hacer'in ta'rifi şöyledir:

النسخ رفع تعلق حكم شرعي بدليل شرعي متأخر عنه

«Şer'i bir hükmün teallukunu, kendisinden sonraki bir şer'i delille yürürlükten kaldırmaktır.» (bk. Şerhu Nuhbetil-fiker, 16)

Müellif, kitabına aldığı bütün konuları, daha öncekilerden yaptığı seçmelerle anlatmıştır. Kendisinin fikirleri bu seçmeleri vasıtasıyla okuyucuya sunulmuş olmaktadır. Eser, başarılı bir antoloji (müntehabat) görünümündedir. Müellifin yeni tahlil ve değerlendirmesine rastlamak pek mümkün değildir.

1. Tevcihu'n-nazar ilâ usûli'l-eser

Tahir b. Salih b. Ahmed el-Cezâirî (1338/1920) tarafından telif edilen eser, muteber hadis usûlü kitaplarının en sonuncusu olarak kabul edilmektedir⁴¹. Hiç şüphesiz **Tevcihu'n-nazar** için verilen bu değer hükmü, kendisinden sonra daha mükemmel usul kitabı yazılmıyacağı veya hatta yazılmamış olduğu anlamında kabul edilemez.

Müellif, İhtilâfu'l-hadis'e, el-Hakim en-Neysâbüri (405/1014) nin **Ma'rifetu ulumi'l hadis**'ini telif ederken (183-184. sahifelerde) yer vermekte, el-Hakim'den farklı pek bir şey söylememektedir. Ancak 77-83. sayfalarda tahsis'den, 224-226. sayfalarda **Muhtelifu'l-hadis**'den ve 226-238. sayfalarda da **teâruz ve tercih**'den bahsederken fevâid dediği gerçekten faydalı bir takım özlü bilgiler sunmaktadır.

Şer'i deliller arasında coreyan eden tahsis'i ve nev'ilerini özetledikten sonra, «tenbih» olarak tahsis'i, «âmmî, şâmil olduğu mahlûkattan bir kısmına (veya birine) hâretmektedir» şeklinde tarif etmektedir. Âmmî tahsisinin yollarını münakaşalı bir şekilde incelemektedir. Bilhassa âmmî akıl ile tahsis'i üzerinde usûlcülerin görüşlerine yer vermektedir.

el-Cezâirî, **muhtelifu'l-hadis** bahsine «çaz, mahfuz, münker ve ma'ruf» başlığı altında yer vermektedir. Burada, **muhtelifu'l-hadis**'e bazı noktalarda açıklayıcı bilgiler de ilâve etmektedir. Özetle şöyle demektedir⁴².

Makbul hadis amel olunan ve olunmayan diye iki kısma ayrılır. Çünkü makbul hadis, kendisine zıd bir başka hadisin muâra-

41 bk. **Ma'rifet**, Musahhihin mukaddimesi; Koçyiğit, «**İlmü usuli'l-hadis veya İlmü mustalahı'l hadis**,» İlah. Fak. Der. 1969, XVII, 135. İtr'in **Tevcihu'n nazar**'dan hiç söz etmemesi dikkat çekmektedir. (**Menhecü'n-nakd**, 70-72)

42 bk. el-Cezâirî, **Tevcihu'n-nazar**, 224-226.

zasından ya sâlim olur veya olmaz. Eğer (böylesi bir) muârızdán salim olursa ona, **MUHKEM** denir ve tereddütsüz kendisiyle amel edilir. Bunun misalleri çoktur; **لا يقبل الله صلاة بغير طهور**

ve **إنما الاعمال بالنيات** hadisleri gibi...

Eğer muarazadan sâlim olmazsa, bu takdirde muârıza ya makbul bir hadistir veya değildir. Muârıza ğayr-i makbul bir hadis ise, hüküm makbul'e göre verilir; çünkü kavî karşısında zaifin hükmü yoktur.

Muârıza makbûl bir hadis ise, bu takdirde de ya bigayr-i teassüf (zorlanmaksızın) aralarını bulmak (cem') mümkün olur veya olmaz. Eğer mümkün olursa, her ikisiyle birlikte amel olunur; zira aralarında gerçek bir teâruzun bulunmadığı ortaya çıkmıştır. Teâruzun var sanılması ilk bakıştaki anlayıştan doğmuş olmaktadır. Bu neviye «Muhtelifu'l-hadis» denir. Bu iş, alimlerden ancak hadis, fıkıh, usul ve kelâm gibi bir çok ilimde sahib-i selâhiyet olanların el atabileceği zorlu bir iştir. İmam Şâfi'i'nin konuya ait el-Umm müstemilâtından olmak üzere bir eser (İhtilâfu'l-hadis'i) bulunmaktadır. Şâfi'i bu konuda ilk eseri yazan zâttir.

el-Cezâiri daha sonra İbnu's-Salah'ın konuya ait yazdıklarını özetlemekte, onun verdiği misalleri ve tevillerini anlatmaktadır. İbn Hüzeyme (311/923) nin meşhur sözüyle konuya devam etmektedir.

Aralarını bulmak (cem') mümkün olmayan hadisler de iki kısım dır:

1) Birinin nâsih, ötekinin mensuh olduğu anlaşılır —ki bu halde nâsihle amel edilir, mensuh terk olunur.—

2) Nâsih hangisi, mensuh hangisi anlaşılamazsa, 50'yi aşkın tercih sebeplerinden biriyle tercih'e baş vurulur —ki bu kez de ercah ve esbet ile amel olunur—.

Bu özettén sonra Tahir el-Cezâiri, detaylar üzerinde bilgi vermektedir. O diyor ki:

«Muhtelifu'l-hadis» mes'elesinde, bi ğayr-i teassüf (zorlanmaksızın) hadislerin arasını bulabilmeyi şart koştular; çünkü zorlanarak (teassüfle) cem' yapmak; ancak, belîğ kişilerin usûlünden geçtik, fasih kişilerin usûlüne bile aykırı düşecek bir vecihle ikisini birden veya sadece birini hamletmek suretiyle mümkün

olabilecektir. Bu takdirde yaratıkların en belîğ ve en fasihi (Hz. Peygamber)e bu hadisler nasıl nisbet edilecektir? Bu sebepten ötürü zorlama ile yapılan cem'i, cem'i mümkün olmayan muteâriz hadisler gurubunda mütalaa ettiler, hatt abazı bilginler bu hususun çok açık olmasına itimad ederek bu teessüf kaydını hiç zikretmediler.. Muhakkık âlimlerden bir çoğu teassüf olmasa bile uzak (zayıf) tevilleri de hoş karşılamadılar ve çoğu haberler konusunda tevakkuf etmeyi yeğ tuttular. Bu haberler çoğunlukla, teville muhtaç ?olduğu halde güvenilir ravilerce te'vilsiz olarak rivâyet edilmiş, tevil etmiş olmaları halinde tevakkuf sebebinin ortadan kalkacağı haberlerdir...

.....

Eğer muteâriz iki hadisin aralarını cem' mümkün olmazsa, bu takdirde, muteallakları hakkında nesh vuku' bulmuş veya bulmamıştır. Muteallakları arasında nesh'in vukuu mümkün ise, hangisinin müteahhir olduğu araştırılır, bulunursa o alınır ve bu nasih, ötekisi mensuh olur. Micâli, Malik b. Enes'in, İbn Şihab-Enes b. Malik senediyle Rasulullah'ın, bir ata bindiği, düşüp sağ yanağını yaraladığı ve oturarak namaz kıldığı ve cemaatin da arkasında oturarak namaz kıldığı ve namazdan sonra da «imamı kendisine uyulması için Allah meşru kılmıştır; binæenaleyh ayakta durduğunda siz de ayakta durunuz, ruku' ettiğinde ruku' ediniz, kalktığında kalkınız, سمع الله لمن حمده dediğinde

وبنا و لك الحمد

deyiniz. Oturarak kıldırduğunda siz de oturarak kılınız.» buyurduğunu haber veren hadisi ile, yine Malik b. Enes'in Hişam b. Urve ve babası tarikiyle «RASULULLAH'ın son hastalığında mescid'e çıktığı, Ebu Bekr'in ayakta namaz kıldırmakta olduğu, geri çekilmek istediği fakat Rasulullah'ın yerini muhafaza etmesi için işâret buyurması ve Ebu Bekr'in yanı başına oturduğu ve Ebu Bekr'in de namazı böylece ayakta ve cemaat ayakta olarak kıldırıldığı» ile ilgili haberidir. Bu iki hadisten ikincisinin Rasulullah'ın son hastalığı sırasında cereyan etmiş olmasından, bunun nasih, önceki hadis'in mensuh olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Binaenaleyh ulema da bu nesh gerçeğine göre hüküm vermişlerdir.

Eğer hadislerin muteallakları arasında nesh imkânı bulunmıyorsa —sırf haber gibi— veya emir ve nehiy gibi nesh'in vukuu mümkün olmasına rağmen müteahhir olan bilinmiyorsa, tercih

sebepleri araştırılır. İkisinden birinde rüchanını gerektiren bir husûsiyet bulunursa, bu alınır, ötekisi terk olunur.

Eğer böylesi bir tercih sebebi bulunamazsa, tevakkuf vacib olur (ve tabii ikisiyle de amel edilmez.)

Nesh'in vukuu mümkün olmayan birinci kısma dönelim; böyle iki hadis arasındaki teâruz, tenakuz şeklinde vaki' olmuş demektir. Çünkü iki haber arasındaki tenâkuz, kesin olarak ikisinden birinin yalan olduğuna delâlet eder ve binaenaleyh böyle bir şeyin Nebi (s.a.) den sâdir olmadığını gösterir. Bu da tayin edilemeyince, emr-i dinde ihtiyâta riâyeten her ikisi hakkında da tevakkuf vâcib olur.

Burada tevakkuf, Ebu Bekr b. Keysan el-Esam el-Basrî gibi bazı mutezilelerin yaptığı şekilde ifrat'a kaçan bir tevakkuf değildir. İbn Hazm'ın zikrettiğine göre meşhur mutezili zât, hepsinin sahih olduğu sâbit 100 haber bir konuda varid olsa, sadece bir tanesi tam tayin edilemese, hepsi hakkında tevakkuf gerekir, görülmüştür.

Nesh'in mümkün olduğu ikinci kısma gelince buradaki teâruz; nasih'i veya râcih'i bilme esasına dayanan, teâruzun izale yolu'nun tesbit edilememesi halinde söz konusudur. Bu halde, kendisinden başka yapılacak bir işlem olmadığı için tevakkuf etmek —zaruri olarak— teayyün eder. Çünkü bu halde cem' teklife, muhal olan şeyleri karıştıracağı için gayr-i mümkündür. Ancak tahyîr'den ve başka bazı yollardan söz edilmiştir (ama hüsn ü kabul görmemiştir).

Teâruz ve tercih bahisleri usul-ı fikh'in en önemli ve en zor bahislerindendir. Bu geniş meydana ulema kalem oynatmışlardır. Kim tam bilgi edinmek istiyorsa, konuyu enine-boyuna inceleyen eserlere müracaat etmesi gerekir. Ne var ki, konunun güvenilir eserlerini seçmek de bir başka zor iştir.

Müellif el-Cezâiri, bundan sonra «Teâruz ve tercih konularıyla ilgili fâdeler» başlığıyla yeni ve önemli bir bab açmaktadır.

«Tercih olunan görüş şudur; iki emâre (zannî delil) teâruz ettiği zaman:

1. Fiil aynı olduğu halde iki zıd hüküm'de vaki'dir. Bir fiilin, kabih, mübah ve vacib oluşuyla ilgili iki hadisin teâruzu buna örnektir.

2. Hüküm aynı olduğu halde iki zıd fiilde vâki'dir. Zannî ga-

lib'ne göre kible ciheti olduğunu sandığı iki ayrı cihetle yönelmenin vacip olması da buna misaldir.

Birinci hal; prensib olarak câiz ise de şeriatte vâki' değildir. Prensib olarak câizdir, çünkü, iki kişi nefy ve isbat ile haber verebilir. Hatta bu iki kişinin adalet ve ifâde doğruluğu konularında birinin ötekine karşı bir üstünlüğü de olmayabilir. Şeriatte vaki' değildir, çünkü bunun delili şudur; iki hadis bir fiilin haram veya mübah olması üzerine teâruz etseler, bu takdirde ya her ikisiyle birlikte amel etmek veya her ikisini birden terketmek veya birini bırakıp ötekisiyle amel etmek lâzım gelecektir. Bu ise muhaldir. Çünkü bunların her ikisi kendileriyle amel etmek mümkün olmayan bir yapıda iseler, bunların vaz'ı abes olur. Abes ise Allah için caiz değildir. Üçüncü hale —ki birini bırakıp ötekisiyle amel etmektir— gelince, ya bunlardan biriyle tayinen amel olunur veya lâ ale't-ta'yin... Birincisi bâtıldır, çünkü müreccih olmaksızın yapılan bir tercihtir. Böylece, dini konularda isteğe göre söz söylemek olur ki bu da caiz değildir. İkinci halde bâtıldır, çünkü biz, fiil ile terk arasında muhayyer kaldığımız zaman, fiili mübah görürsek, ibaha delilini haram delili üzerine aynen tercih etmiş oluruz ki bu da bâtil olan biraz yukarıda geçen kısma girer. Binaenaleyh, fiil bir olduğu halde iki ayrı (zıd) hükme delâlet eden hadislerin teâruzu, bu bâtil vecihlere götüreceği için böyle bir şeyin bâtil olması vâcibtir.

İkinci hal; ki hüküm aynı olduğu halde, birbirine zıd iki fiil hakkında vâki' olan hadislerin teâruzu, işte bu câizdir ve muktezası da tahyîr'dir. Bunun câiz olduğuna delil; bir kaç şekilde vaki' olmuş olmasıdır.

1. Devlerin zekâtı konusunda Resûlullah (s.a.v.) in

فی کل اربعین بنت لبون و فی کل خمسين حقة kavlidir ki, iki yüz devesi olan 4 adet 50 ve 5 adet 40 a malik demektir. 4 hikka verecek olursa zekâtını ödemiş olacaktır. Çünkü فی کل خمسين حقة hadisiyle amel etmiştir. Yok eğer 5 tane Bintu lebun verecek olursa yine zekât borcunu eda etmiş olacaktır; çünkü bu kez de

فی کل اربعین بنت لبون hadisiyle amel etmiştir ve bu hadislerden biri ötekisinden daha evlâ da değildir.

2. Kâ'be'nin içine giren kişi için dilediği cihete yönelmek câ-izdir. Çünkü ne tarafa dönse Kâ'be'nin bir bölümüne teveccüh etmiştir.

3. Veli, sadece yavrulardan birinin açlığını giderecek kadar süt bulabilse ve eğer yavrular arasında mevcut sütü taksim edecek veya hiç birine vermeyecek olsa ikisi birden ölecek olsalar, birine verince diğeri ölecek olsa, işte burada veli istediğine sütü vermekte muhayyerdir. Çünkü muhayyerlikten başka çare yoktur. (İkisinin ölmesindense, birinin ölümünü, ötekinin hayatını tercih edecektir.)

.....

Tahyir'e, Şâri'in kelâmında tekâfu' tarikiyle teâruzun vukuunun mümkün olduğunu söyleyenler itiraz ettiler...

el-Cezâiri daha sonra İbn Hazm'dan teâruz bahsini özetlemektedir.

II. TÜRKÇE HADİS NEŞRİYATINDA «İHTİLÂFU'L-HADİS»

Bu bölümü iki kısımda ele alacağız.

A. ESKİ HARFLİ TÜRKÇE HADİS NEŞRİYATINDA «İHTİLÂFU'L-HADİS»

1. Mevzuâtı'l-'Ulûm

Taşköpri-zâde Ebu'l-hayr İsameddin Ahmed Efendi (1495-1561) tarafından Arapça olarak kaleme alınan ve müellifin oğlu Kemaleddin Muhammed Efendi (1552-1621) tarafından bazı ilâvelerle Türkçe'ye çevrilen bu şöhretli eserin «Ulûm-ı şer'iyye'nin fûrû'u beyânında»ki II. cildinde «Fûrû-ı 'ilm-i hadis» bahsinde, «'ilm-i telfikî'l-ehâdis» başlığıyla şu satırlara yer verilmektedir.

«Bu, bir ilimdir ki onda, zâhiren birbirine mütenâfiye olan ehâdis beyninde tevfiq ve meânî ve elfâzını bi-hacebi kavâidi'l-arabiyye ve'l-usûl ve'l-meşru' ve'l-ma'kul tatbik ve talfiktan bahs olunur.»

Bu ta'riften sonra mevzû-ı bahs ilmin; konusunu işleme tarzı da şöyle tanıtılmaktadır:

«Kâh âmî olanı tahsis etmekle veyahut mutlak olanı takyid

etmekle veyahud kahî vakî' olan hadîsînin teaddüdüne haml etmekle ve bunların ğayrı vücuh-ı te'vil ile ki ekser-i şurrah-ı hadîs esnâyı şerhte onları mufassal ve meşruh irad ederler, lâkin bazı ulema bu hususta kemâl-i itina edib bunun için alâ-hide kitab tedvin etmişlerdir. Ama bunda vâkı' olan tesânif meyân-ı tullabda kemyâbdır. Mücidd olan tâlib vâsıl olur»¹.

Konuya ait müstakil eserlerin yazılmış olduğunu belirten yazarın bu kadarla yetinmeyip isim vermesi elbette pek yararlı olacaktı. Yazara göre «arayan öğrencinin bulabileceği» bu eserlerin dilinin de belirtilmemiş olması da ayrıca bir eksikliklerdir.

Öte yandan müellifimiz, «İlm-i te'vil-i akvâli'n-Nebîy» başlığıyla, «bu ilmin mevzuu ma'lum ve müteayyen ve nef'i ve ğayeti ve ğarazı zâhir ve beyyindir» diye ta'rif ettiği bir ilimden daha bahsetmektedir. Hatta bu konuda «ehâdis-i şerife için Şer'a muvâfık te'vilât-ı latife istihraç eylemiştir» diye tanımladığı Şemseddin Fenârî (834/1430)nin bir risâlesi olduğunu yazmakta ve «ol risâle-i mezbur yanımda mevcud idi ba'dehu zayı'oldu.» demektedir².

2. Usûl-i Hadis

İzmir Bidâyet Mahkemesi Reis-i evveli Seydişehirî Mahmud Es'ad (1857-1917) tarafından kaleme alınmış olan eserin, «Hadis-i muhkem ve teâruz bahsi» başlığını taşıyan 6. fasl'ında şu cümlelere yer verilmektedir:

«Bir habere derece-i kuvvette mümâsil diğer bir haber tekâbul ederse, onların beynini cem' etmek lâzım gelir. Bu vecihle cem'i kâbil olan nev'a «Muhtelifu'l-hadis» denir.»

«Haberân-ı mutekâbilânın te'lifi kâbil olmaz ve tarih-i vürudları da bilinmezce hadiseyn-i mezkûreyn beyninde teâruz hâsıl olur.»

Burada ihtilâf —müellifin ifadesiyle tekâbül— ile teâruz arasında, cem' edilebilirlik ve edilemezlik gibi bir fark tesbitini görmekteyiz. Bu farkı tearuz'un çözümü ile ilgili şu satırlarında da bulmaktayız:

1 M.U., II, 15-16; Müellif, mütercim ve Mevzuât hakkında bilgi için bk.: İA. «Taşköpri-zade» Mdd. 12/42-45

2 M.U., II/14

«Hadiseyn-i muteârizayn'dan birini tercih ettirecek bir sebep bulunursa, beynlerinde teâruz mündefi' olur, hadis-i râcih ile amel ve diğeri terk olunur.»

«Hadiseyn-i muteârizayndan birini tercih etmek kâbil olmazsa, edille «teâruz etmiş» demek olmakla hiç biriyle amel olunmayıp hakikat-i hal meydana çıkıncaya değin tevakkuf edilir.»³

Yine müellife göre tekâbul halindeki iki hadisin aralarını te'lif mümkün olmaz ve fakat vürud tarihleri belli olursa, «haber-i sâni nâsih, haber-i evvel men'sûhdur».

Böylece müellife göre «muhtelifu'l-hadis» sadəcə cem'i mümkün olan, görünürde zıd anlamlı hadisler hakkında kullanılan bir istilâh olmaktadır. Nesh, tercih, tevakkuf gibi çözüm yolları ise gerçekten teâruz ifade eden, yani cem'i mümkün olmayan hadisler hakkında yürütülecek işlemlerdir.

Bu anlatım tarzı, hiç şüphesiz, hadisler —genel anlamda şer'i deliller— arasında olması muhtemel ihtilâfın, ancak «zâhirî» olabileceği temel görüşüne uygun düşmektedir.

Müellifin konuya ait eserlerden söz etmemesi bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır.

3. Nuhbetu'l-Fiker Tercemeleri

İbn Hacer el-'Askalâni (1372-1448) tarafından, İbnu's-Salâh (643/1245)'in «'ulûmu'l-hadis» adlı eserinden hulâsâ edilen «Nuhbetu'l-fiker fi mustalahı ehl'il-eser», Osmanlı uleması arasında büyük bir i'tibar görmüş ve muhtelif âlimlerce şerh ve terceme edilmiştir. Bu konudaki Osmanlı ulemâsına ait gayretleri bir makalede inceleyen Doç. Dr. Sadık Cihan'dan öğrendiğimize göre, Nuhbetu'l-fiker'in 5 adet eski harflerle yapılmış Türkçe tercemesi bulunmaktadır⁴. Biz bunlardan iki tanesini örnek olarak zikredeceğiz.

3 Mahmud Es'ad, Usul-i hadis, 66-67

4 Bk. Cihan, Sadık; «Osmanlı Devrinde Türk Hadisçileri tarafından yazılan Usûl-i hadis eserleri ve Nuhbetu'l-fiker üzerine yapılan şerh ve tercümeleler,» İslamî İlimler Fak. Der., sayı, 1, Aralık 1975, sayfa: 127-136

a) Nuhbetu'l-Fiker Tercemesi

Fatih Ahmed diye meşhur el-Hac Ahmed b. es-seyyid 'Abdullah tarafından yapılan ve iki kez tab' edilmiş olan eserin Haber-i makbul ile ilgili bölümünde konumuzla ilgili şu satırları bulmaktayız:

«... Eğer kendi misullu haber-i makbul ile muâraza olunur ise, imdi bu iki haberin medlülleri beynleri min ğayri tekellûf ve min ğayri teassûf ya cem'i mümkün olur veya cem'i mümkün olmaz. İmdi, hadiseyn-i makbuleyn'in medlülleri beynleri min ğayri tekellûf ve teassûf cem'ileri mümkün olursa, bu nev'a mühaddisin indlerinde «muhtelifu'l-hadis» itlak olunur.»⁵

Nuhbe'deki sıraya göre sadece terceme yapan mütercim, farklı ya da tamamlayıcı başka bir malumat vermemekte, herhangi bir terkib veya tahlile gitmemektedir. Bu sebeple biz bu kitab üzerinde fazla durmadan biraz daha açık bulduğumuz ikinci tercemeye geçeceğiz.

b) el-Eseru'l-mu'teber fi tercemeti Nuhbeti'l-fiker

Elazığ (Ma'muretu'l-'aziz) vâlisi Abdunnâfi' Efendi (1308/1893) tarafından yapılan terceme'nin yine Haber-i makbûl'le ilgili bölümünde şunları okumaktayız:

«... Eğer hadis-i makbul, ma'nen munâkızı olacak hadis-i âharın muârazasından sâlim olursa; işbu makbul sâlim, Muhkem'dir. Yani kendiyile bilâ-şüphe amel olunur ve bunun için emsile-i kesire olup mine'l-cümle, Hâkim'in; Müsned-i Âişe (r.a.) da îrad eylediği;

إن أشد الناس عذاباً يوم القيامة الذين يشبهون بخلق الله

hadis-i şerifidir ki, munâkızı ğayr-i mevcut olarak hadis-i muhkemdir.⁶ Eğer hadis-i makbule muâriz olur, yani hadis-i âhar

5 F. Ahmed, Nuhbetu'l-fiker tercemesi, s. 20 (Eserin1261/1845 tarihli baskısında mütercimin ismi bulunmamaktadır. İst. Üniv. Ktb. No: 71788.)

6 Mütercim hadis'in manasını da şöyle vermektedir: «Ruz mahşerde azab cihetinden eşedd-i nâs mahluk-ı ilâhiye teşebbüh edenlerdir, murad; suret-i hayvan-ı tâmmı tasvir edenler olması mütebâdirdir, el-ilmu inde'llah... Hadis için bk., Muslim, III/1667 (Hadis no: 91); Ma'rifetu'ulumu'l-hadis, 129; es-Sünne kable't-tedvîn 61

ma'nada münâkaza iderse, bu surette hal, şey'eynden hâli olmayıp ya muâriz olan hadis-i âhar, kendi gibi makbul yani sahîh veya hasen veyahud merdûd olur ve bu kısımeynden sâni, yani merdûd için mukâbele ve muârazaya sâlih bir eser olamaz. Zira, zaîfin muhâlefeti kavîde 'ademu'-te'sîr'dir. Çünkü zaif ile amel ancak kavînin adem-i vücudu hıyinde olabilip bu takdirde re'y ile amel üzere takdîm olunur. Nitekim mezhebimizde böyledir. Veyahut kavînin adem-i vücudu indinde amel, fezâil-i a'mâlde olur. Lakin usûlden bir asla müdâfi' olmasıyla meşruttur.

Ve eğer muâraza hadis-i kaviyye, yani kendi gibi makbul-ı âhar ile olursa, işbu kısım-ı evvelde emreynden hâli olmayıp ya medlûlleri yani ma'naları biğayr-i teassûf cem' olunmak mümkün olmaz ve mümkün olmaması dahi ya mutlaka mümkün olmamasıyla veyahud mümkün olsa da teassûfle olur ve cem'i mümkün olması, ya te'vil veya takyid veyahut tahsis ile olur.

İmdi min ğayr-i teassûf cem' mümkün olursa, bu kısım hadis-i muâriz «muhtelifu'l-hadis» ile müsemma olan nev'idir.»

Yazar bundan sonra kelimenin okunuşuyla ilgili bilgi vermekte; makalemizde yer alacak öteki eserlerde yer verilmeyen bir hususa işâret etmiş ve açıklık getirmiş olmakta ve şöyle demektedir:

«Muhtelif, lâm'ın kesri ve feth'i ile merviyy olup kesri suretinde medlûl, hadisey muhtelif mufâdında olur ve feth suretinde ya masdar mîmî veyahud isim-i mef'ul olmuş olur. Ve ihtilâftan murad zahiren medlûlün ihtilâfidir.»⁷

Daha sonra da mütercim; «Bu nev'i, ehem-i enva' olarak cemi-i ulemâ bu nev'i tahsile muztardır.» dedikten sonra ilk kez konuya ait kitab telif edenin İmam Şafiî olduğunu bildirmekte ve «lâ 'advâ» ve «Firre mine'l-meczûm» hadislerini misâl vermekte ve te'liflerini yapmaktadır.

Açıkça görüldüğü gibi, eserin adı her ne kadar sadece terceme olduğu hissini veriyorsa da mütercim, şerhe yaklaşan bir terceme yapmış bulunmakta ve konuyu belli ölçüde de olsa aydınlatmaktadır.

7 'Abdunnâfi' el-Eseru'l-mu'teber, 77-81

4. Siyer-i Celile-i Nebeviyye

İzmirli İsmail Hakkı (1868-1946) tarafından kaleme alınan eser'in Mukaddimât bölümünde Siyer'e dair verilen bilgilerden sonra usûlü hadis'e geçilmekte ve kısa kısa tanımlamalar yapılmaktadır.

«Hadis-i makbûlün hükmü» yan başlığıyla şu malumât verilmiştir:

«Hadis-i makbul ba'zan ma'mulün-bih, ba'zan ğayr-i ma'mûl olur. Hadis muârazadan sâlim olup ona muâriz bir delil-i şer'i vârid olmamış ise, hadise Muhkem denir. Hadise, diğer muâriz bir hadis bulunur da beyinlerini cem' mümkün ise ona «Muhtelifu'l-hadis» derler. Hadiseyn'in beyinlerini cem' mümkün olmaz ise, târih-i vürûd ma'lum olup; hadis-i muteahhir teayyün ederse, müteahhir nâsih, mukaddem mensuh olur; eğer tarih-i vürûd ma'lum olmaz ise, vücûh-ı tercih'den biriyle hadisin biri diğerine tercih olunur. Eğer tercih mümkün olmazsa, amelde tevakkuf olunur, her ikisi ile de amel olunmaz.

Bu halde hadis-i makbul'e ahkâm (cem', nesh, tercih, tevakkuf hükümleri) terettüb etmiş olur.» (8)

Müellif; ihtilâf, cem', tercih, nesh, tevakkuf gibi bir çoklarının ayrı ayrı ilim dalı halinde mutalea ettiği hususları, «hadis-i makbûl» merkezi etrafında, onun çeşitli halleri olarak göstermektedir. Böylece bir terkibi anlayış'a kapı açmaktadır.

B. YENİ HARFLİ TÜRKÇE HADİS NEŞRİYATINDA İHTİLÂFU'L-HADİS

1. Sahih-i Buhâri Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi (Mukaddime)

Babanzâde Ahmed Naim (1874-1934) tarafından Nuhbetu'l-fiker'in tertibi esas alınarak ve genellikle Tedribu'r-râvî'den terceme edilerek yazılan Mukaddime, Türkçeye kazandırılmış en geniş muhtevalı bir hadis usûlü kitabıdır. Eserin ilk baskısı 1928'lerde her ne kadar eski harflerle yapılmışsa da III. cildten itibaren büyük bölümü lâtin harfleriyle neşredilmiş olduğu için Mukaddi-

me'nin ikinci baskısına itibar ederek bu ikinci bölümde ele almayı uygun bulduk.

Eserin 250. sahifesinde «İHTİLAFÜ'L-HADİS» başlığı altında, makbul rivâyetin tarifi yapıldıktan sonra konumuzla ilgili olarak aynen şu satırlara yer verilmektedir:

«Ahadis-i makbûleyi (sıhah ile hısân'ı) bir de Me'hûzün-bih ve Gayr-i me'hûzün-bih kısımlarına taksim etmişlerdir. Zira bir hadis-i makbul ona zıd olan diğer hadisin muârazasından ya sâlim olur, ya olmaz. Muârazadan sâlim ise adı Muhkem'dir ki hükümü, bilâ-tevakkuf ahz olunmak, mucebince amel olunmaktır.»
«Allahu Teâlâ abdestsiz hiçbir namazı kabul etmez.» hadisi gibi. Kendisine zıd bir muârız hadis olduğu takdirde de o muârız ya makbûldür, ya değildir. Değil ise, yine makbul olan Muhkem, öteki Gayr-i me'hûzün-bih'dir. Zira kavî var iken zâifin hükmü yoktur. Muarız da makbul ise artık beyinlerini bilâ-teassüf cem' ve te'lif etmek imkânı olup olmadığı ciheti aranır. Eğer bilâ-teassüf her ikisi ile amel mümkün olacak gibi ise beyinlerinde tezat olmadığı tebeyyün etmiş demektir ki her ikisi de Muhkem olmuş olur. Böyle olan iki hadise «muhtelifu'l-hadis» derler. Zâhiren mütezedad görünüb de im'an-ı nazarla aralarını cem' etmek mümkün olan bu gibi hadisler hakkında müstakillen yazılmış kitaplar çoktur. İmam Şafii'nin Kitâbü ihtilafî'l-hadis'i ile İbn-i Kuteybe (213-276)'nin ve Ebû Yahya Zekeriyâ İbn-i Yahya es-Sâci'nin (307), Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir et-Taberî'nin (224-301) kitapları ve Ebu Ca'fer Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî'nin (235-321) Müskilü'l-âşâr'ı bu nevi'dendir. Osman b. Said ed-Dârimî (? 200-280) de bu mevzu'da pek büyük bir eser vücuda getirmiştir.»

Konunun ilmi açıdan önem ve mahiyetini ve bu sahada kalem oynatmanın pek kolay bir iş olmadığını ifade eden müellifin şu satırları dikkatimizi çekmektedir:

«Böyle mühim bir işi başarabilenler ekser-i ulûmda; bâhusus hadis, fıkıh, usûl ve kelâmda berâat-i tammesi olan eimme-i a'lâm'dır ki bunlar hadis ile fıkıh smâatlerini bihakkın câmi', maâni-i dakika sayyâdları ve ilim dalgıçlarıdır.»

Daha sonra problemin çözümü yollarının izahına devam eden müellif şunları yazmaktadır:

«Her iki rivâyet-i kaviyyenin beynini te'lif imkânı bulunmazsa nech aranır. Birinin Nâsîh, diğerinin Mensuh olduğu tebeyyün ederse nâsîh ahz olunur, mensuh terkedilir. Hangisinin nâsîh oldu-

ğuna delil bulunmazsa kavâid-i tercih'a müracaat olunup ercah ile amel olunur. Adeden elliye varan usûl-i tercihi öğrenmek isteyenler usûl-i fıkıh kitaplarına müracaat edebilirler. Maahazâ İmam Şafii'nin: «Nebiy-i Ekrem salla'llahu aleyhi ve sel'em'den —husûs ile umûm, icmâl ile tefcîr cihetlerinden başka bir cihetle— birinin isbat ettiğini diğeri nefyeder suretde yekdiğere zıt iki Hadis-i Sahih'in sübûtu vaki' değildir. Meğer ki nesih tarikıyla cla.» İmâmü'l-eimme Muhammed b. İshak b. Huzeyme de: «İsnâd-ı sahih ile Nebiy-i Ekrem salla'llahu aleyhi ve sellem'den rivâyet edilmiş mütenâkız iki hadis-i sahih bilmiyorum. Her kimde böyle iki hadis varsa bana getirsin de beyinlerini te'lif edeyim.» demeleri şâyân-ı kayıddır.»¹

Bahis konusu eserin Garibu'l-hadis'e ayrılmış sahifeleri içinde şu satırlara rastlamaktayız:

«Ahadisın müşkil olanlarını beyan için en evvel te'lifâtında bahis açan İmam Şafii (150-204) dir. Müşârun-ileyh Kitâbu'l-ümm'ünde bu bahse İhtilâfu'l-hadis namıyla bir cüz tahsis etmiştir. Hanefiyye'den Ebu Ca'fer Ahmed b. Muhammed et-Tahavi'nin (238-321) Maâni'l-âsâr, yahud Müşkilâ'l-âsâr'ı ile Şâfiyye'den Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer ed-Dârekutnî (306-385)'nin ve Ebu Bekr Ahmed İbni'l-Huseyn el-Beyhâkî (384-485)'nin Sünen'leri, Ebu Yahyâ Zekeriyâ es-Sâcî (307) ve Ebu Ca'fer Muhammed b. Cırir et-Taberi'nin (224-310) birer eserleri bu neviden olduğu gibi Mâlikiyye'den Hafız Ebû Ömer b. Abdül-berri'n (368-463) de bu bâbda te'lifleri vardır.»²

İhtilâfu'l-hadis ve «ahadisın müşkil olanları» hakkında yazılmış olduğu belirtilen eserlerin hemen aynı müelliflere ait aynı eserler olması, müşkilü'l-hadis ile ihtilâfu'l-hadis'in aynı olduğu izlenimine delil teşkil etmektedir. Ancak her iki fasılda da sayılan eserlerin bazılarını (Taberi ve Dârimî'nin eserleri) daha sonra yazılmış kitaplarda göremiyeceğiz.

Konuya ait yönlerin bu güzel kitabta örneklendirilmemiş olması, önemli bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır.

1 Tecrid Tercemesi (Mukaddime), 250-251

2 Tecrid Tercemesi (Mukaddime), 478

2. Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler

Prof. Dr. Tayyib Okiç (1902-1977)in kaleme aldığı bu kıymetli ve bol kaynaklı ilmi eserde MUHTALİFU'L-HADİS başlığı altında şu satırları okumaktayız:³

«Zâhiren birbirine zıd hükümleri ihtiva eden, fakat hakikatte tezdad halinde bulunmayan, diğer tabirle, araları telifik ve cemedilebilen (conciliation, harmonisation) iki hadise «muhtalifu'l-hadis» ismi verilir. Bu gibi hallerde, her iki hadis muhkem sayılır. Fakat bu çetin işe, ancak hem hadis hem fıkıh sahasında derin vukufu olan bilginler girişebilecek durumdadırlar. Bu «telifik» amelîyesinde bir kaç metod takib edilmiştir. Meselâ bunlardan biri umumî olan bir keyfiyeti tahsis, mutlaka ise takyid etmek, veya bir hadisi müteaddid hadiselerle haml etmek yollarına baş vurmak metodudur. Bu mühim mevzua ilk defa ehemmiyet veren İmam eş-Şâfiî (ö. 204) olmuştur. Kendisi «el-Umm» ve «er-Risâle» adlı eserlerinde muhtelifu'l-hadis'e, müteaddid defalar temas ettiği gibi bu meseleye dâir bir eser de yazmıştır (İhtilâfu'l-hadis). eş-Şâfiî'nin vefâtından on sene sonra dünyaya gelen İbn Kuteybe Ebû Muhammed Abdullah İbn Müslim ed-Dineverî (213-276), hadisteki tezdadları ileri süren muhtelif fırka ve mezheb (bilhassa Mu'tezile, ehlu'r-re'y) mümesçillerinin iddialarını çürütmek maksadıyla kaleme aldığı mühim bir eseri de burada zikredebiliriz. Kitabın ismi «Te'vilu muhtelifi'l-hadis»dir. Müellif, itiraza uğrayan ve mutezad olarak ileri sürülen hadisleri telif edip, aralarında ihtilâfın mevcut olmadığını isbata büyük gayret sarfetmiştir. Eserin büyük meziyetlerini belirten İbnu's-Salâh, bilhassa daha kuvvetli, daha mühim misalleri terketmekle müellifin hata ettiğini ileri sürmüştür.

Bu iki mühim eserden sonra, aynı mevzua temas eden eserler de vardır. Zekerîyya İbn Yahyâ es-Sacî (ö. 307), Ebû Ca'fer Ahmed İbn Muhammed et-Tahâvî (ö. 320), Ebu'l-Ferec ibnu'l-Cevzî (ö. 597), Mahmûd İbn Tâhir muhtelifu'l-hadis'e dair eserler yazmışlardır.

Şî'iler de bu mesele ile eskiden alâkadar olmuşlardır. Bunu Muhammed ibn Ebi 'Umeyr el-Bağdâdî (ö. 217)nin «İhtilâfu'l-hadis» adlı eseri, teyid etmektedir.

3 Eserdeki transkripsiyon, buraya aldığımız kısımda terkedilmiştir.

Muhtelifu'l-hadis'e misal olarak aşağıdaki iki hadisi aialım: es-Sa'b İbn Kattame'nin rivâyetine göre «gece karanlığında yapılan hücumlarda, müşriklerin çocukları da atlarımızın ayakları altında eziliyorlar» diye Hazreti Peygamber'e anlatıldığı zaman, Hazreti Muhammed: «Onlar da babalarına aittirler» diye cevap vermiştir.

Diğer taraftan İbn Ka'b İbn Mâlik, amcasından rivâyet ettiği başka bir hadiste İbn Ebi'l-Hukayk üzerine asker gönderildiği zaman Hazreti Peygamber, kadın ve çocukların öldürülmesini yasak etmişti.

Bu iki hadis arasında zâhiren bir tezaad görülebildiği halde, aslında birbirine muhalif değildir. Çünkü birinci hadiste, çocukların öldürülmesi, bilmeyerek ve istemiyerek, gece karanlığında vaki olmuştur. Yani ortada öldürme niyeti yoktur. İkinci hadiste ise, Hazreti Peygamber tarafından, kadın ve çocukların öldürülmesi yasak edildiği sarîh bir şekilde anlaşılmaktadır.»⁴

Burada konuya, Şi'i'lerin de kitab çapında ilgilerinin belirtilmesi ve bir tane de olsa örnek verilmesi suretiyle daha bir genişlik ve açıklık getirildiğini görmekteyiz. Ayrıca dipnotlarda konuya temas eden kaynak Arapça eserlerin verilmesi konuyu merak edenlere tetkik kolaylığı sağlamıştır.

Müellifin Tercih ve Takviye'yi ayrı bir mes'ele olarak mütalea ettiği kitabında bu konular ihtilafu'l-hadis'ten önce işlemeden önce anlaşılmakta ise de, Tercih'le ilgili sahifede yer alan şu satırlar; konuya ait kesin bir şekil tercihi yapmadığı izlenimini vermektedir:

«Zahiren birbirine zıd olup da te'lif edilebilen iki hadis «muhtelifu'l-hadis» adını alır. Kronolojik biri önce diğeri sonraları vârid olursa «en-nesh» - abrogation keyfiyeti ile karşılaşmış oluruz. Nihâyet iki mutezad hadis arasındaki kronolojik tarafı meçhul ise, yani temyiz yapılmazsa o zaman tercih ve takviye tarafına gidilir.»⁵

3. Hadise Dair İlimler ve Hadis Usûlü

İmam-Hatib Okulları için ders kitabı olarak Hayreddin Karaman tarafından kaleme alınan eserde konumuza 4 sahifelik bir

4 Bazı Hadis Mesleleri, 116-117

5 a.g.e., 115

bölüm ayrılmıştır. Bu, makalemize dahil kitaplarda konumuzun aldığı en geniş yer olmaktadır.

«Görünüşte birbirine aykırı hadislerin çözüm yolları» başlığını taşıyan bölümde önce konuya ilişkin kanaata yer verilmekte ve şöyle denilmektedir:

«İki hadisin gerçekten ihtilâfı (birbirine aykırı ve çelişik bulunması) düşünülemez. Çünkü Rasulullah (s.a.) insanlara yol göstermek vazifesiyle gönderilmiş, «örnekligi», Allah tarafından tasdik ve ilân edilmiştir. Böyle bir kimsenin birbirini tutmaz sözler söylemesi «vazife ve kemâline aykırı olduğu için» mümkün değildir. O halde ya böyle görünen iki hadisten birisi sahih değildir veya bizim bir anlayış hatamız vardır.»⁶

Bu prensib tesbitinden sonra konu etrafındaki çalışmalara şöyle temas edilmektedir:

«İşte hadis ve fıkıh ilimlerinde en yüksek dereceye varan bilginler bu konuyu da ele almış, kıymetli eserlerle İslâm kültür hazinesini zenginleştirmişlerdir. Bu çalışmalar «ilmü te'vil-i müzkilî'l-hadis» veya «ilmü te'vil-i muhtelifî'l-hadis» adıyla ayrı bir ilim dalının doğmasına sebep olmuştur.»⁷

Daha sonra, bu seminerde bir kaç kez tekrarlanan konuya ait yazılmış bulunan eser ve yazarlarından bahseden müellif, bu noktada öncekilerden farklı bir şey söylememektedir. Konuya «ihtilafu'l-hadis'in tarifi»yle devam eden yazar, şu tarifi vermektedir:

«Görünüşte birbirine zıd iki hadisin ortaya çıkmasıdır.»

Sonucu ise Nevevî'den naklen şöyle tayin etmektedir:

«Böyle hadisler iki kısma ayrılır:

1. Aralarını bulmak (te'vil, telif) mümkün olanlar; bunlar te'lif edilir, daha etraflı bir anlayış içinde birleştirilir ve her ikisiyle de amel gereklidir.

2. Hiç bir şekilde uzlaştırılmaları mümkün olmayanlar. Eğer bunlardan birinin diğerini neshettiğini bilirsek öncelikle buna hükmederiz. Aksi halde birini —çeşitli yollarla— diğerine tercih ederiz.»⁸

6 Karaman, Hayreddin; *Hadis usûlü*, 149

7 a.g.e.,

8 a.g.e., 150

Müellif «İki aykırı hadisi uzlaştırma yolları» yan başlığı altında şunları söylemektedir:

«Bu konuda bazıları yalnız örneklerle yetinmiş oldukları halde, Dehli'li Ahmed b. Abdurrahman Şah Veliyyullah (1176/1762)' «Hucetullahi'l-bâliğa» adlı eserinde uzlaştırma yollarının başlıcalarını —bir kısmına da örnekler vererek— göstermiştir.» Bu noktayı böylece belirttikten sonra müellif, Şah Veliyyullah'ın konuya ait kanaatini özetleyen bir cümleye yer vermekte ve daha sonra sözü Şah Veliyyullah'a bırakmaktadır:

Birbirinin aykırı görünen iki hadis:

I. Peygamber Efendimizin (s.a.) yaptığı işin nakli olup, sahâbilerden biri bir şey yaptığını, diğeri de başka bir şey yaptığını söylerse arada çelişme yoktur, bunlar:

A. İbadet değil de âdet kabilinden bir şey ise ikisini de yapmak mübahtır.

B. Biri değil de diğeri ibâdet izleri taşıyorsa, o müstehab; diğeri de caiz sayılır.

C. Her ikisi de ibâdet nev'inden iseler her ikisini de yapmak müstahab veya vacib olur ve ikisinden birini yapmak kâfidir. (Namaza başlarken elleri kulak veya omuz hizasına kadar kaldırmak, gibi).

D. Yahut —çelişik gözüken iki hadis— dar bir durumdan kurtulmanın iki ayrı yolu ve çaresidir; (eğer daha önce bunu gerektiren bir durum geçmişse): Keffâret için gösterilen çareler ile, bir görüşe göre, muharib düşmana verilecek cezalar gibi.

E. Yahud, bir zamanda işlerden birini, diğer zamanda da diğerini iyi bulup yapmayı gerektiren gizli bir sebep vardır. Bu, bir zaman bir şeyi yapmanın gerekli, diğer zaman ihtiyârî olması şeklinde de olabilir ve dikkat ister.

F. Eğer birinin hükmünde asıl ve tabii oluş, diğerininkinde ise bir güçlük üzerine geliş izleri varsa, birincisi azimet, ikincisi ruhsat kabilinden olur.

II. Eğer birisi Peygamber Efendimize ait söz, diğeri de iş ise:

A. Sözün haram veya vücubu nasıl ifâde ettiğine bakılır: eğer ifade kesin değil veya sened zayıf ise bir çok çözüm yolları vardır.

B. Genel (âmm) bir ifade, içine aldığı kısımlardan bazıları için, normal olarak kullanılıyorsa, o kısım için söylenmiş kabul edilir.

C. Hadislerin biri hükmün aslını, diğeri de başka bir yönünü (teferruatını) koymuş olur. «Yağmurun suladığı yerin mahsulünde onda bir —zəkât— vardır.» hadisiyle «beş veskten (bir tondan) aşağı mahsulde zekât yoktur.» hadisi gibi.

D. Birisi genel olarak kerâhete (mekruh oluşa) diğeri de bazı durumlarda caiz olduğuna delâlet edebilir.

E. Eğer sözlerden biri bir ısrar üzerine söylenmişse, önleme hususunda şiddet gösterilmiş denir..

F. Bir soru üzerine verilmiş fetva yahut bir olay üzerine —muhakemeden sonra verilmiş— hüküm ise, olay ve durumlar arasındaki farklara göre hükmedilir: Bir genç, oruçlunun eşini öpmesini sormuş, Efendimiz onu bundan menetmişti, bir ihtiyar bunu sordu ona ruhsat verdi.⁹

Yazar, Şah Veliyyullah'dan yaptığı tercümeyle burada bitiriyor ve İbn Kuteybe'den bir te'lif örneği veriyor ve sonunda da onun metoduna işaret eden şu cümleyle konuyu bitiriyor:

«Görüldüğü gibi İbn Kuteybe, mevzu ile alâkalı diğer haberlerden; aklî ve islâmî ilimler ile lisan kâidelerinden faydalanaarak itiraz edilen ve çelişir gibi görünen iki hadisi telif ediyor, daha umûmî bir anlayış içinde birleştiriyor.»¹⁰.

Makalemizde tetkike esas aldığımız eserlerden «ihtilâfu'l-hadis» hakkında en geniş ve doyurucu bilgiyi sunma özelliği sayın Karaman'ın kitabına ait olduğu açıktır. Eserde «te'lifin imkânsızlığı takdirinde» yapılacak işlemler (nesh ve tercih) hakkında ayrı bölümlerde bilgiler verilmekte, bu bölümlerle konumuzun tamamlandığını görmekteyiz.

⁹ Karaman, Hayrettin, **Hadis Usûlü**, 150-151

¹⁰ a.g.e., 152

4. HADİS USÛLÜ

Dinî tahsil gören öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla Prof. Dr. Talat Koçyiğit tarafından yazılan eserin «Hadis ilminin diğer bazı meseleleri»ne ayrılan 6. bölümünde «Muhtelifu'l-hadis» başlığı altında şu satırları bulmaktayız:

«Tarif

İki hadisin zâhirî olarak birbirine zıd mânâlarda vürûdudur. Her âlimin, hatta her müclümanın bilmesi zarûrî görülen bu konu, Hazreti Peygamberin hadislerinde varolduğu zannedilen tenakuzun izâlesini mümkün kılar.»¹¹

Yazar, daha sonra konuya ait kitab yazarları ve eserlerini söz konusu ediyor; İbn Kuteybe'nin kitabının «konu ile ilgili olarak gelen hadislerin bir çoğunu terkettiği için» noksan sayıldığı'nı belirtiyor. Daha sonra da İbn Hüzeyme'nin «birbirine zıt hiç bir hadis bilmiyorum; her kim böyle bir hadis biliyorsa, getirsin onu telif edeyim» sözünün, konuya ait bilgisini gösterdiği şeklindeki değerlendirmesine yer veriyor.

«Muhtelifin Taksimi» yan başlığıyla şunları yazmaktadır:

Mutezad görünen hadisler, usûl kitaplarında başlıca iki kısma ayrılmıştır. Birincisi, aralarında cem mümkün olan hadislerdir ki, bu durumda ne tearuz ne de nesh ihtimali bahis konusudur; her iki hadisle de amel etmek gerekir. Meselâ Hazreti Peygamber'den rivâyet edilen bir hadiste «suyun, iki kulle (bir nevi büyük kab) ye bâliğ olmazı halinde pislik tutmayacağı» belirtilmekte, bir başka hadiste de «Allah suyu temiz yaratmıştır; onu ancak tadını, kokusunu veya rengini değiştiren şey kirletir» denilmektedir. Birincisinde suyun rengi, kokusu veya tadı değişsin veya değişmesin, iki kulle suyun, ikincisinde ise, ister iki kulle olsun, ister daha az olsun teğayyür etmedikçe temiz olduğu belirtilmiştir. Bu suretle, her iki şekilde birinin umumu, diğeri ile tahsis olunmuştur.»

Yazar bu kısma ikinci bir misal daha verdikten sonra şöyle devam ediyor:

Muhtelifin ikinci kısmı, aralarında cem mümkün olmayan hadislerdir ki, bunlar, ya önceki bahsimizde üzerinde durduğumuz

nâsih ve mensuh hadislerindedir; çünkü, her ikisi de sahih olmakla beraber aralarında gerçekten bir tenakuz vardır ve daha önce izah ettiğimiz gibi hadislerin vürud tarihi bakımından önceki mensuh, sonraki nasihtir yahutta iki hadisten biri, diğerine nisbetle râvilerin sıfatları yönünden zayıftır. Bu takdirde, aralarında tercih yapılır: Sahih hadis tercih diğeri terk edilir. İbnu's-Salah, iki hadis arasında yapılan bu tercih için elli mucib sebep bulunduğunu zikrederse de, es-Suyûfi, bazı ulemanın bunları yüze çıkardığını söyler ve kendisi de yedi kısım içerisinde yüz kadar mucibi misalleriyle açıklar.»¹²

Yazar bu noktadan sonra ayrıca bir tercih başlığı koymadan «Biz bu yedi kısım ile birlikte, her kısımdan birer ikişer tercih sebebi misal olarak zikredeceğiz» diyerek yedi kısmın sıralamasını yapar. Bu gidiş, yazarın; tercih'i ihtilâfu'l-hadis içinde bir hadis mes'alesi olarak mutalea ettiğinin delili sayılabilir. Oysa buraya kadar fikrettiğimiz tüm öteki kitaplarda Tercih, daima ihtilafu'l-hadis'ten ayrı müstakil bir mes'ele veya bölüm olarak değerlendirilmişti. Koçyiğit'in bu yaklaşımı; konumuzun mahiyetine daha uygun düşmüş gözükmektedir.

Yazarın bundan sonraki satırları özetle şöyledir:

«İki mutezad hadisten biri:

1. Ravilerin hallerine bakılarak,
2. Hadisin tahammülüne bakılarak,
3. Hadisin rivâyet keyfiyetine bakılarak,
4. Vürud vaktine bakılarak, (Mekki-Medenî oluşları)
5. Haber lafzına bakılarak,
6. Hükme bakılarak,
7. Hariçî duruma göre tercih yapılır.»

5. NUHBETÜ'L-FİKER ŞERHİ

Büyük muhaddis İbn Hacer el-'Askalânî (1372-1448) tarafından kaleme alınmış olan Nuhbetu'l-fiker fi mustalahı ehli'l-eser adlı esere bizzat müellifi tarafından yapılan şerh, Talat Koçyiğit Bey tarafından dilimize çevrilmiştir. Eserin «Makbul Haberler»

12 Koçyiğit, Talat; Hadis Usûlü, 148-149

bölümünde; **Muhkem**, **Muhtelif** başlığı altında şu bilgi verilmektedir:

«Makbul haberler: amel olunan ve amel olunmayan haberler olmak üzere de kısımlara ayrılırlar. Eğer bir haber muarazadan sâlim bulunursa, yani ona zıt bir haber gelmezse bu habere **muhkem** denir. Bunların misali çoktur. Fakat, bir haberin muarızı veya zıddı bulunursa, bu muarızı da ya kendisi gibi makbûl olur; yahutta merdud olur. İkincisinin hiç bir eseri yoktur; zira zayıf hadisin muhalefeti, kuvvetli haber üzerine tesir etmez. Eğer muaraza, sıhhat yönünden kendisi gibi bir hadisle olursa, ya iki hadisin mânâları arasında uzak bir tevile gitmeksizin cem ve telif mümkün olur; yahutta bu mümkün olmaz. Eğer cem mümkün olursa, bu, **Muhtelifu'l-hadis** denilen kısım teşkil eder.

İbnu's-Salah bu kısma, «sirâyet yoktur; kuşlarla ve Safer ayı ile te'şüm ve tefe'ülde bulunmak da yoktur»¹³ hadisi ile «cüzama yakalanmış kimseden arslandan kaçır gibi kaç.»¹⁴ hadisini misal olarak zikretmiştir. Her iki hadis de, **sahih** hadislerdendir ve görünüşleri itibariyle birbirine zıttır. Aralarını cem ve telif etmenin yolu ise şöyledir: Bu hastalıklar, **tabiatları itibariyle** sirayet etmezler; fakat Allah Teâlâ, bu hastalıklara yakalanmış olan bir kimsenin, sıhhatli olan bir kimse ile temasını, hastalığının sıhhatliye geçmesi için sebep kılmıştır. Diğer sebeplerde olduğu gibi bazan bunun da sebebe aykırı düştüğü görülür¹⁵.

Daha sonra müellif ve şârih, bu telifi beğendiğini söyleyerek, aynı hadisler üzerinde değişik telifler yapılabileceğine açık delil olmak üzere kendi telifini anlatmakta ve şunları yazmaktadır:

«İbnu's-salah başkalarına tabi olarak iki hadis arasını böyle cemetmiştir. Fakat bu konuda en uygun cem şekli şöyle demektir: Hz. Peygamberin sirâyeti nefyi, umûmu üzerine bâkîdir; yani hastalıkların sirâyeti, ne tabiatları itibariyle ve ne de sebebiyet yolu ile. Nitekim Hz. Peygamber, **sahih** olan bir hadisinde «bir şey bir şeye sirâyet etmez.» buyurmuştur. Keza deri hastalığına yakalanmış bir devenin sağlam develer arasına girmesiyle hastalığını onlara da geçirdiğini ileri sürerek kendisiyle münakaşa eden bir araba «o halde ilk deveye bu hastalığı kim verdi?»¹⁶ dediği de

13 Bk. Buhârî, VII, 18-19, 27; Muslim, IV, 1742 (Hadis no: 101)

14 Bk. Buhârî, VII, 17; Muslim, IV, 1752 (Hadis no: 126)

15 **Nuhbetu'l-fiker Şerhi**, 47-48

16 Bk. Buhârî, VII, 19, 31; Müslim, IV, 1742

sahih hadisler arasında ma'ruftur. Hz. Peygamber bu hadisiyle, Allah Teâlânın hastalığı ilk devede nasıl başlattı ise, ikinci devede de aynı şekilde başlattığını beyan etmiştir.

Cüzzama yakalanmış kimseden kaçmakla ilgili olan emir ise, sodd-i zerâyi' cümlesindedir; yani nefyolunan sirâyet yolu ile değil de Allah'ın takdiriyle bu hastalığa yakalanan şahsın hasta olan bir şahısla teması neticesinde bu hastalığa yakalandığını zannetmemesi ve sirâyetin sıhhatine inanarak günaha girmemesi içindir. İşte buna istinâden Hz. Peygamber, sağlam kimsenin hasta kimseden uzak durmasını emretmiştir. Doğrusunu yine en iyi Allah bilir.»¹⁷

Görüldüğü gibi müellif, itikâdî yönü ağır basan bir yaklaşımla telife gitmiştir.

Daha sonra kitabta, eş-Şâfi'î ve İbn Kuteybe'nin konuya ait eser yazdıklarını söyleyerek konuyu kapatır.

6. HADİS İLİMLERİ VE HADİS İSTILAHLARI

Dr. Suphi Salih tarafından yazılmış, Dr. M. Yaşar Kandemir tarafından dilimize kazandırılmış olan kitabın «Rivâyetu'l-hadis ve dirâyetu'l-hadis ilimleri» bölümünde «Muhtelefu'l-Hadis ilmi» başlığı altında şu bilgiler verilmektedir:

«Aralarını te'lif etme imkânı olmakla berâber dış görünüşü bakımından tezat teşkil ediyormuş hissini veren hadisleri inceleyen bir ilimdir. Hadislerin aralarını te'lif de ya manası mutlak olanı bazı kayıtlara bağlamak veya umûmî manalı olanı tahsis etmek veyahut bahis mevzûu olan hadiselerin mükerrer oluşuna haml etmek... gibi şekillerle olur. Buna Telfiku'l-hadis ilmi de denir.»

Daha sonra İmam Nevevî'nin Takrib'indeki şu sözleri nakledilmektedir:

«Bu çok mühim bir ilimdir. Branşı ne olursa olsun her âlim bunu bilmek mecburiyetindedir. Muhtelefu'l-hadis ilmi'nde manası zâhiren birbirine zıtmiş gibi görünen iki hadisin araları bulunur veya biri diğerine tercih edilir.»¹⁸

17 Nuhbetu'l-fiker şerhi, 48

18 Hadis ilimleri, 89

Konuya ait ilk müellif olarak İmam Şafîî'den ve eserinden bahsedildikten sonra «sirayet» ve «Cüzzamlıdan kaçma» ile ilgili yukarıda geçen hadisler örnek olarak verilen kısım, konunun öteki müelliflerinin isimleriyle son bulmaktadır.

Burada dikkatimizi çeken tek husus; daha önceki eserlerde «muhtelif» şeklinde yazılan kelimenin «muhtelef» olarak yazılmış olmasıdır. 'Abdunnâfi' Efendinin kaydettiği gibi¹⁹ iki şekilde de kelime nakledilegelmiştir. Ancak son zamanlarda «muhtelif» şekli daha yaygındır²⁰.

7. HADİSTE NASİH-MENSUH MESELESİ

Dr. Ali Osman Koçkuzu tarafından doktora tezi olarak hazırlanan eserde ihtilâfu'l-hadis'e değinilmekte, şöyle denilmektedir:

«İhtilâfu'l-hadis», «Telfiku'l-hadis», «Muhtelifu'l-hadis», Müşkulu'l-hadis», «Munâkazatu'l-ehâdis», «Müşkulu'l-âsâr» gibi tabirlerle de adlandırılan bir çalışmadan, bir disiplinden söz eden muhaddislerin verdiği bilgilere göre, adı geçen çalışmanın mahiyeti şöyledir: Hadisler —genel manada naslar— arasında zâhirî bir teâruzdan sö zedilebilir. Görünüşte bazı hadislerin, birbirine zıt hükümler ihtiva ettikleri zannedilir. Tarifimizde görünüşte ve zannedilir tabirlerini bililtizam kullanmaktayız. Çünkü, mevkileri, şartları, konuları, dereceleri, sıhhat ve zaîf yönleri denk iki hadisin teâruzu imkânsız görülmüştür. Meselâ Muhammed b. İshak b. Huzeyme isimli muhaddis, böyle bir duruma muttali olmadığını, eğer tesbit edilmiş böyle hadisler varsa, kendisine getirildiği takdirde, ilmin gerektirdiği yollarla «hadislerin arasını bulabileceğini» asırlarca evvel ilân etmiştir.

İşte sözü edilen bu zâhirî teâruzu giderip hadislerin her ikisinin de ilmî ölçüler içinde faydalanılır hale getirilmesi usûllerini inceleyen bu ilim dalı, belirli kanun ve kâidelere dayandırılmış ve kendi bünyesi içinde nesh problemine yer verilmiştir. Hadis'e bağlı, oldukça karışık bu ilim şubesinde gözetilen gâyeye, «tarihî araş-

19 'Abdunnafi', el-Eseru'l-mu'teber, 78

20 bk. et-Tahanevi, Keşşâfu istilâhât'il funun, I, 487

tırma» yolu yanında hadis usûlünde geçen (tercih, takviye, tevaküf) gibi kâidelerden de yararlanarak varılır.»²¹

Bu tanımlamadan sonra teâruz ve teâruzun giderilmesi konularında, yukarıdan beri bir kaç kez tekrarlanan bilgileri özetleyen müellif'in, ihtilafu'l-hadis hakkında kullandığı «oldukça karışık» değerlendirmesine katılmamak mümkün değildir. Konuya ait eserlerin azlığı da bu gerçeğin bir başka delilidir.

BİR MAKÂLE

Yeni harfli Türkçe hadis neşriyatında «İhtilâfu'l-hadis»i mustakillen konu edinmiş sadece bir makale tesbit edebildik. Bunun dışında, kısmen de olsa konuya temas eden herhangi bir makale şu anda bilememekteyiz.

«Hadisler arasında tenakuz mecelesi —Muhtelifu'l-hadis—»

Doç. Dr. Talat Koçyiğit imzasını taşıyan bu makale; «sirâyet»in olmadığı, «Cüzzamlıdan kaçılması gerektiği» manalarını taşıyan iki hadisin metni ve manalarının anlatımı ile başlamaktadır.

Yazar; «Hazreti Peygamber'den sahih olarak rivâyet edilen hadisler arasında, zâhiri mânâları birbirini nakzeden bu çeşit hadislere pek çok rastlanır» demekte ve fakat tahminî de olsa bir rakam vermemektedir. Daha sonra yazar; «Hadis'e ve hadis ilmine vâkıf olmayan kimseler, bu nâviden iki hadisle karşılaştıkları zaman, Hz. Peygamber'in birbirini nakzeden sözler söylediğini zannederek şüpheye düşerler; kalblerindeki iman gelip geçici, göstermelik cinsinden ise, birbirine muâriz hadisleri, Hz. Peygamber'i tekzib ve dolayısıyla İslâm'ı tenkit etmek için delil olarak kullanmaktan çekinmezler. Bilmezler ki bu hadisler arasında, aclında tenâkuz yoktur; herbiriyle beyan edilmek istenen mana başka başkadır ve bunu ancak hadis ilmine vâkıf kimseler anlayabilirler» diyerek konunun yol açabileceği yanlışlığa dikkat çektikten sonra, bu işin «Muhtelifu'l-hadis» adıyla bilinen bir konuyu ilgilendirdiğini belirtmektedir.

Makaleye «Muhtelifu'l-hadis» konusunda yazılan eserleri ve rerek devam eden yazar; «muhtelif adı verilen hadisler iki kısma

ayrılırlar: Birincisi, birbirine muhâlif görünenler arasında cem ve te'lifi mümkün olanlar. Diğerince, aralarında nesh bulunduğu için cem ve te'lifi mümkün olmayanlar... Ancak birbirine muâruz iki hadis arasında nesh bulunmaz, cem ve te'lifleri de mümkün olmazsa, râvîlerinin sıfat ve dereceleri itibariyle ikisinden birinin daha sahih olduğuna hükmedilen tercih olunur» diye konuyu bir bütün halinde özetlemektedir. Sonra da şu neticeye varmaktadır:

«Bu taksim göstermektedir ki, iki hadis arasında gerçek teâruz ancak aralarında nesh bulunduğu zaman bahis konusudur... Fakat nesh bahis konusu olmadığı zaman, hadisler arasında tenâkuz da bahis konusu değildir..»

Daha sonra, makalenin başına alınan iki hadisin cem ve te'lifi ile ilgili olarak ikisi yukarıda²³ geçen dört ayrı görüşe işâret eden yazar; «hadis ulemasının, birbirine muâruz manalarda vârid olan bazı hadislerin cem ve te'lifinde yine de aciz kaldıkları görülmektedir» demekte fakat bu noktada da örnek vermemektedir. Tercih ve tercih metodlarının sıralanmasıyla devam eden makale; konuya ait bizim kanaatımızı da aynen ifadelendiren şu cümlelerle bitmektedir:

«Hadis ilminin en mühim konularından birini teşkil eden Muhtelifu'l-hadis mes'elesi, İslâm'da, Hazret-i Peygamber'in sünnetiyle vârid olan bir hükmün zayi' olmaması için, hadis uleması tarafından sarfedilen gayretlerin azametini göstermesi bakımından da büyük bir ehemmiyet taşır. Cenab-ı Hak cümlesinden razı olsun.»

22 Koçyiğit, Talat, «Hadisler arasında tenâkuz meselesi,» Diyanet dergisi, c. 9; sayı, 98-99 (Temmuz-Ağustos 1970), s. 205-209

23 bk; s., 17-18; İlâve edilen iki te'lifin özeti ise şöyledir: Sirâyetin ikinci hadiste isbatı; umumî nefiyden tahsis manasındadır. Buna göre hadislerin manası: «Cüzzam ve benzeri hastalıklar müstesna, diğerlerinde sirâyet yoktur.»

Son te'lif ise şöyledir: Cüzzamdan kaçmakla ilgili emir, bu hastalığa yakalanmış olan kimselerin hatırına riâyet etmek içindir. «Meczumlara devamlı bakmayınız» meâlindeki hadisinde bu manada alınması gereklidir. (Bk. Suyûtî, Tedrîbu'r-râvî, 388)